
A LÉTIGÉS-HATÁROZÓI IGENEVES SZERKEZETEK
LÉTJOGOSULTSÁGÁNAK KÉRDÉSEI A MAGYARBAN
ÉS A SZERKEZETEKET ÉRŐ NYELVÉSZI-
NYELVMŰVELŐI MAGATARTÁS VÁLTOZÁSAI A XIX.
SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁTÓL NAPJAINKIG

A 2022/2023. évi TDK keretében megvalósuló kutatás eredményeit közreadó
dolgozat

Jelige: TDK dolgozat

Kijelentem, hogy a dolgozat a saját munkám eredménye.

2022. november 15.

Tartalom

Bevezetés 2. oldal

1. A létigével és határozói igenévvel képzett szerkezetek történeti narratívája 4. oldal

2. A -(t)Atik képzős (kül)szenvedő ige kapcsolata a *lett* + határozói igeneves szerkezettel 6. oldal

3. A *lett/lesz* létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet 8. oldal

4. A *van* létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet 13. oldal

5. A befejezett melléknévi igenév mint állítmány: a „*tőtő*” nyelv 20. oldal

6. A létigével alkotott határozói igeneves szerkezetekről végzett kérdőíves felmérés adatai, eredményei 22. oldal

7. A létigés határozói igeneves szerkezetet érintő nyelvi tévhitek 26. oldal

Összegzés 28. oldal

Bibliográfia 31. oldal

Forrásjegyzék I. 34. oldal

Forrásjegyzék II. 34. oldal

Függelék 37. oldal

Bevezetés

A nyelvészek mellett a nyelvbarátok, a nyelvművelők, a nyelvhelyesség iránt érdeklődők nagy eséllyel ismerik Szepesy Gyula *Nyelvi babonák* című könyvét, melyben a szerző több mint húsz nyelvhasználati tévhitről bizonyítja, hogy hamis meggyőződésen alapulnak, mégis széles körben el vannak terjedve (Szepesy 1986). Munkájának gerincét a létigés határozói igeneves (*lenni* + *-va/-ve*) szerkezet védelme adja; Szepesy tengernyi példával igyekszik cáfolni a szerkezetet ért vádaknak – főként a germanizmus vádjának – létjogosultságát. Szepesy könyve volt az, melynek nyomán évekkel ezelőtt felébredt bennem a nyelvészet iránti érdeklődés – ezen felül különösen izgalmas kérdéseket felvető témaként tekintek a *lenni* + *-va/-ve* szerkezet történetére.

A nyelvre, a mindennapi nyelvhasználatra figyelő emberként, egyebek mellett a Magyar Nyelvőr hasábjain megjelent, tudományos szócikkek és szakmai viták olvasása révén észrevettem, mekkora véleménykülönbségek tapasztalhatók még „nyelvész körökben” is a *megoldatott*, *meg lett oldva*, *meg van oldva*, *megoldott* típusú szerkezetekkel, igékkel, igenevekkel, ezeknek eredetével, a magyar nyelvbe való beágyazottságával, funkcióival, legitim használatával, „szépségével”, kifejezőerejével, illetve háttérbe szorításával és esetleges kiváltásának módjaival kapcsolatban. Hogy bőséges forráselemzésre van lehetőségem, mi sem bizonyítja jobban, hogy Lőrincze Lajos már 1978-ban úgy nyilatkozott egy, a témában írt cikkében, hogy a létigés határozói igeneves szerkezet körüli harc „legalább száz éve folyik” (Lőrincze 1978: 6). Ezek alapján úgy gondoltam, az e tárgykörben való elmélyülést nemcsak a személyes kíváncsiságom vezérli, hanem egy jó másfél évszázados tudományos disputának is részévé válhat.

Dolgozatom, amely a 2022/2023. évi tudományos diákköri tevékenység keretében megvalósuló tudománytörténeti kutatómunkám eredményeit tárgyalja, a következő két nagyobb szakaszból épül fel:

- I. A létigés határozói igeneves szerkezet(ek)re vonatkozó vizsgálódási szempontok ismertetése a forráselemzések megállapításainak ütköztetésével.
- II. A körülírt szenvedő alakot érintő nyelvművelői és hétköznapi nyelvhasználói attitűdök vizsgálata, utóbbiak vonatkozásában kérdőíves adatok felhasználásával.

Elsődleges kutatási kérdéseim azok voltak, hogy:

1. valóban „irtóhadjárat” vette-e kezdetét a *van* + *határozói igenév* kiszorítására az oktatási intézmények részéről; 2. érvényes-e azon álláspont, hogy a germanizmus-vád a *van* és *-va/-ve* végződésű igenév kapcsolatát is célba vette a *lett*-es szerkezeten felül; 3. megállja-e a helyét az állapotszabály egyedül Simonyi Zsigmondhoz való kötése; 4. milyen mértékű és irányú ideologikus magatartás figyelhető meg a vitasorozat szerzőinél; 5. milyen gondolatok támadnak egy mai gimnazistában a *lett*-tel, illetve a *van*-nal alkotott szerkezet használatát és helyességét tekintve.

Munkamódszerem, kutatásom menete a következőkben állt:

A szerkezet történetének három sarkalatos eleme – a szenvedőképzős igék, a *lett* + *határozói igenév*, valamint a *van* + *határozói igenév* – vonatkozásában kerestem nyelvészek és/vagy nyelvművelők tollából született cikkeket, dolgozatokat, tanulmányokat az elmúlt jó másfél századból. Vizsgálódásomhoz ezek forrásbázisát jobbra az Arcanum Digitális Tudománytár biztosította, az iskola vonatkozó álláspontjának feltárásához pedig az Országos Pedagógiai Könyvtár népiskolai tankönyvállománya nyújtott segítséget. Hogy hiteltérdemlő képet nyújtsak az egykor mértékadónak számító nyelvészi álláspontokról, a dolgozat vezérfonalát az ezekből vett idézetek képezik, amelyeket időrendbe állítva, s magyarázattal és értékeléssel ellátva, megrajzoltam a létigés határozói igeneves szerkezetet érő vitafolyam egyes félreértelmezett pontjait. Egyes idézetek – legfőként hosszuk miatt – a Függelékben kaptak helyet. Szepesy Gyula munkáját (Szepesy 1986) – hatása miatt – az idézetek közül a leghosszabban és a legtöbb (3) szempont mentén elemeztem. Annak okán, hogy a Szepesy-könyv kapcsolódó fejezete törésvonalat jelent a tárgykör megítélésében, a szakmai hozzászólások elemzését nála hagytam abba, s a mára vonatkozólag csak néhol, mintegy viszonyításképpen adtam információt a nyelvészi álláspontokról, fontosabbnak ítélve az átlagos nyelvhasználó meglátásait. Ezért kérdőívet állítottam össze a napjaink – nyelvészi vagy nyelvművelői kérdésekben megközelítőleg járatlan – véleményébe való bepillantáshoz, amelynek kérdéseit változtatás nélkül közöltem, majd tendenciákat kimutatva szóltam annak bizonyos eredményeiről. Az írásom utolsó szakaszába illesztett nyelvészi vagy nyelvművelői véleményeket – noha e megjegyzéseimmel a dolgozat korábbi részeinek egy-egy idézetét is illetttem – Lanstyák Istvánnak a nyelvhelyességi ideológiákat érintő fogalmai szerint osztályoztam (Lanstyák 2014).

Amint a dolgozatból – reményeim szerint – ki fog derülni, a *lenni* + *-va/-ve* szerkezet tárgyköre igen sokrétű, következésképpen egy-egy résztémájának – ekképp a folyamatos melléknévi igenévvel (pl. *elbíráló*) való etimológiai kapcsolatának, a többes szám harmadik személy ragjával ellátott alaknak (pl. *elbírálvák*), az újságírók szerepének az idegenszerűség terjesztésében vagy az ún. funkciógés szerkezetnek (pl. *megoldásra kerül*) – a bemutatása külön-külön is kitenne egy dolgozatot. A munka terjedelmi keretei folytán az említettek tehát kívül esnek a fókuszomon, csak érintőlegesen szólok róluk. Mindez arra is sarkall, hogy mostani írásomat további kutatásaim origójául kezeljem.

1. A létigével és határozói igenévvel képzett szerkezetek történeti narratívája

Módfelett szövevényes problémahalmaz a *lenni* + *-va/-ve* körül kialakult, több mint 150 éves – hol tudományos, hol a nyelvtudomány mint diszciplína érvkészletét jobbra mellőző, inkább érzelmi hatású – vita. Éppen ezért szükségesnek és célravezetőnek tartom, hogy e dolgozat olvasóját a most következő néhány vázlatos mondatban, röviden tájékoztassam a szerkezet pellengérré állításának bonyolult folyamatáról, vitás kérdéseiről. Itt némely, de nem minden esetben utalok arra, fenntarthatónak találom-e a *meg van oldva* szerkezet történetének sematikus magyarázatát. Többszintű forráselemzésem azt az eredményt hozta, hogy akad benne javítanivaló.

A magyarnak, mint annyi más nyelvnek, szüksége van olyan nyelvtani alakulatokra, amelyek eltávolodnak a cselekvő személyének megnevezésétől vagy a cselekvés dinamikus voltának kifejezésétől. Előbbire változó gyakorisággal, de századokon át megfelelt a finnugor eredetű, *-(t)atik/-(t)etik* képzővel ellátott ige, utóbbinak a legmarkánsabb kifejezőeszköze pedig az ugor gyökerű, *van* + *határozói igenév* alkotta szerkezet. Minthogy a passzív verbum a XIX. századra végleg visszaszorult a hivatalos és a vallásos nyelvezet berkeibe, néhány új grammatika – zömmel latinizmusnak vagy germanizmusnak nyilvánítva – kerülendőnek tartotta a szenvedő igealakot, mondván, a passzív szemlélet az előbbi két átadó nyelv sajátja, magyar ember a legtokéletesebb módon akkor ír vagy beszél, ha a jól bevált cselekvő igt használja. Amint azt a következmények alátámasztják, a *megoldatik* típusú ige

előfordulásának fokozatos csökkenése, végül csaknem maradéktalan eltűnése azt a helyzetet eredményezte, hogy a hírlapirodalom elkezdte használni az állapotváltozást jelölő, *lett/lesz* + *határozói igenév* alkotta szerkezetet [értsd: valami nem volt, nem létezett, majd egy meg nem nevezett külső hatás által, pl. egy cselekvő közbeléptével ez a valami megtörténik – ekképp *alkalmaztatik*: 'nem állott alkalmazásban, de valami okból, valami/valaki által (nem tudjuk, milyen okból vagy mi/ki által) alkalmazásba került', azaz 'alkalmazva lett', illetve 'alkalmazva lesz', ha az *alkalmazás*, *alkalmazottság* állapota nem a múltban, hanem a jövőben érvényes]. Mivel azonban a német nyelv – nem lévén szenvedőképzős igealakja – hasonló módon képez szenvedő szerkezetet (pl. *es wurde geschrieben* 'megíratott' ~ 'meg lett írva'), a nevezett forma mintaszerű németességnek lett kikiáltva. Cikkek sora foglalkozott azzal, hogy e germanizmus térfoglalásáról informáljon. Sajnos – jóllehet nem olyan módon és nem olyan mértékben, amint arról sok újabb irodalom tájékoztat – kárvallottja lett az eseményeknek a *lett-es* szerkezetre formailag hasonlító *van* + *határozói igeneves* szerkezet. Afféle *modus vivendiként*, a *meg van oldva* típusú szerkezetek funkciójából egyetlent választottak ki a nyelvészek, ti. a beállott állapotot, s megalkották az úgynevezett állapotsszabályt – amelyet az általános nézettel szemben nem Simonyi Zsigmond állapított meg először tudományos szakfolyóiratban. A kérdéses szerkezet „nyugvópontra” juttatásával a megelőzőkhez képest higgadtabb, békésebb évtizedek következtek, majd egyes nyelvészek rávilágítottak a befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepben való használatának látványos terjedésére. 1980. évi, a Magyar Nyelvőrben megjelent, „A »tötö« nyelv járványa” című cikkében Szepes Gyula nyelvész évekig tartó (s így kétségkívül hasznos), tudományos vitát indított meg (Szepes 1980). Írása a *megoldott*-féle igenév állítmányi szerepbe kerülését (pl. Akkoriban nem volt okom panasza: mivel gazdag voltam, minden gondom *megoldott* volt.) az egészséges magyar nyelvérzék megrontójának, nyelvszűrítő, vad betolakodónak tekintette. A mai álláspontokra vonatkozó tapasztalatom az, hogy egyesek részint nem értik a különbséget a *meg lett oldva* és a *meg van oldva* típusú szerkezetek közt (például egyként kezelik a kettőt, s létigés határozói igeneves szerkezetként utalnak rá), holott hozzászólnak a témához, részint rendületlenül szajkózzák az idejétmúlt hármasszabályt: vagyis szerintük akkor helyénvaló a létigés határozói igeneves szerkezet, ha 1. valóban állapotot fejez ki; 2. az igenév tárgyias igéből van képezve; 3. jelen vagy múlt időben használjuk. Mondanom sem kell, több sebből vérzik e szabálycsoport így, ebben a formában.

2. A *-(t)Atik* képzős (kül)szenvedő ige kapcsolata a *lett* + határozói igeneves szerkezettel

Mivel a dolgozatom középpontjába a létige és határozói igenév alkotta szerkezet (pl. *meg van oldva*) került, a szenvedőképzős igeragozásról [pl. minden bajunk *megoldatik*; a vendégek *bebocsáttathatnak*; „Csak köszönnie kell; *viszonoztatik*.” (Jókai: A köszívű ember fiai, 55); „a szenvedőre pedig a lesz ige *alkalmaztatott volna*” (Barna 1868: 377)] elegendőnek ítélem a következők ideiktatását.

2.1 Az 1795-ben megjelent, a nyelvújítók szellemiségével meglehetősen szembe helyezkedő Debreceni Grammatika latinizmusnak tekintette a *-tatik/-tetik* képzős igealakot (Szabadi 1959: 243). Noha kétségtelen, hogy nyelvemlékeink, kiváltképp kódexirodalmunk és középkori bibliafordításaink telis-tele vannak vele – „keserűen *kinzatul*,/vos szegekkel *veretül!*” (ÓMS); „Embernek Fia *elároltatik*” (Müncheni Kódex; Szabó T. Ádám 1985: 64); „Mert én házam *hivattatik* imádságnak házának” (Uo.: 74); „és *felmagasztatik* vala mindenektől” (Uo.: 183); „ez ve lagra ziletese mei; *bizonítatik*” (Debreceni Kódex; E. Abaffy 1997: 147); „eyel nappal *tiztvtetik*” (Uo.: 171) – a könyv szerzői „az alföldi és erdélyi nyelvhasználat alapján az *-odik, -ődik* végződésű visszaható igét” ajánlották helyette, pl. *felemésztetik* helyett *felemésződik*, *hányatik* helyett *hányódik*, *kifosztatik* helyett *kifosztódik* (Szabadi 1953: 357). Hadd kövessem Szabadi Béla példáját, idézván Kazinczynak egyik szívderítő hozzászólását a tárgyhoz: „S a bölcs Grammatica szerint a magyar nem él *passivummal*, és így nem jól van mondva: *elvégeztetett*, hanem a Krisztusnak, ha magyarul szólott volna le a keresztfáról, ezt kellett vala mondani: *elvégződött*. S osztán ne nevéssen, ne bosszankodjék az ember! Debrecen, Debrecen!” (Uo.: 358). Mindezek ellenére a népnyelvi használata a szenvedő igének valóban kikopóban lehetett, különben írók, költők nem társítottak volna a szenvedő igékhez valamiféle megkülönböztetett stílárius értéket, ünnepélyes, archaikus hangulatot vagy hivatalos stílust teremtvén velük, pl. „*Adassék*/ A levél Hunyadi Mátyásnak” (Arany János: Mátyás anyja, 1854); „Ahol pap emelt szót,/ Ott az igazság *megfeszítettik*” (Petőfi Sándor: Az apostol, 1848). Beszédes adat, hogy Petőfi összes műveiben mindössze tizennégy előfordulását leltem meg a

szenvedő ige jelen idejű, E/3 személyű alakjának, amelynek ráadásul a felét a *születik* vagy a *születhetik* teszi ki (Kerényi 2019).

2.2 Az 1800-as évek második felében két meghatározó álláspont bontakozott ki a szenvedő ige helyessége tekintetében: Az egyik elutasítja azt, a másik lándzsát tör alkalmazhatósága mellett; előbbi öröksége a sokak számára bizonyosan ismerősen hangzó versike: „A *-tatik*, *-tetik* a magyarban nem *használtatik*!” E mondanivalóval azonos tartalmú egy szaktudományos cikkből vett néhány idézet: „A külszenvedő igeidomra a nyelvnek nem volt és most sincs szüksége, és alkata oly kerülő és czikornyás okoskodásra mutat, a milyen nem telik a nyelvalkotó beszélő nemzet egyenes eszejárásától; ennek a kiköltésére elmélkedő és mesterkélő tudós kellett, s ha így van, nem saját hajtása a nyelv élő fájának, hanem mesterségesen beoltott idegen ág” (Finály 1888: 123; a további idézeteket ld.: Függelék 1.; 2.).

Az ellenoldal meglátásait bemutatandó, Barna írásának egy hosszabb passzusát itt, a törzsszövegben közlöm, hogy szemléltessem a nyelvészetnek még körülbelül száz évre – ha terjedelmében nem is, szemléletében mindenképpen – ebben formában megmerevedett felfogását: „(...)íme az 50-es évek egyéb nyomorúságaink közepette egy törvénytelen ágyból eredett csudaszültött igeidomot, egy élődi gyomot is ráerőszakoltak a nemzet legféltőbb kincsére, az ősi magyar nyelvre, mely annak egész méltóságos szerkezetét pusztulással fenyegeti, hasonlólag a százados tölgyön élődi fagyöngyhöz, mely annak legfőbb sudara kellő csúcsára telepedvén, díszes, s még késő ősszel is, immár az egész természet kihalta után viruló zöld koronáját látszik képezni, holott valósággal csak annál tovább szívja annak tartós életerét s becses nedveit. E kárhózas gyom az újdonsült »lett«-es szenvedő ige-pótlék, (...)” (Barna 1868: 333). Három kulcspontra világít rá az idézet: 1. Síkra száll a szenvedő igének (külszenvedőnek) a magyar nyelvbe való illeszkedésének ősisége mellett (maga a tény valóban helyes). 2. A külszenvedő pótlékaként könyveli el a *lett*-es szerkezetet (e következtetése szintúgy helyes). 3. Mint később látni fogjuk, a szerző, karakterisztikus módon, képszerűen fogalmazza meg nyelvi nacionalizmusát (ti. minden idegen jövevény újabb szög a magyar nyelv koporsójában). A szövegrészlet egyetlen elvi hibája, hogy fordít a valódi sorrenden, vagyis a nyelvész szerint előbb férközött a magyarba a *lett*-es szerkezet, és ezután (ennek hatására) szorult ki a *-(t)Atik* képzős igealak.

Figyelemre méltó – s már e példák is igazolják –, hogy a létigés határozói igenes szerkezeteket érintő, nyelvész- és nyelvművelői vitafolyamban a hangnem hevéssége ritkán csillapodik – attól függetlenül, hogy hangos üldözésről vagy féltéssel teli védelmezésről van-e szó. Jó példa erre a passzív ige, a *lett/lesz* + határozói igenév, az állapotszabály vagy a „*tőtő*” nyelvi állítmány.

Ugyan a nyelvhelyességi ideológiákkal, magatartásokkal lentebb foglalkozom, mégis úgy gondolom, az eddig hozott idézetekből is kezd ténszerűvé válni: a dolgozatom tárgykörébe tartozó elemek „jogszerű” igénybevétele vagy elmarasztalása az emberi szemlélet kérdése is.

2.3 Ami e bekezdés szorosabb tárgyát illeti, a probléma abban gyökeredzik, hogy a passzív ige jellegzetesen és régóta a hivatalos nyelvezet stílusát hordozta (pl. tanú *biztosítottat*, vádlott bűnösnek *találtat*, a hamisítás *büntettetik* stb.), akár latin, akár német, akár magyar nyelvű hivatali nyelvről beszélünk, ellenben a mindennapi nyelvhasználat a XIX. századra alig élt ezekkel az alakokkal. Mindez tökéletesen érthető, ma sincs másként: igaz ugyan, hogy a köznapi beszédben is szükség lehet, sőt – mint a nyelvemlékeinktől adatolható, létige és határozói igenév alkotta, *meg van oldva* típusú szerkezetek, illetve a szenvedő igék is bizonyítják – szükség van a passzvizációra, a hivatal viszont, kiváltképp a perrendtartás, különösen igényli a szenvedő igék használatát, ugyanis szükségszerűen távolságtartónak, ha úgy tetszik, ridegnek kell maradnia. Mára egyhangú az a nyelvtörténeti álláspont, hogy: „A magyarban valamikor a finnugor eredetű *-(t)Atik* volt az egyetlen képző, amelynek a szenvedő alakok létrehozása volt a kizárólagos funkciója.” (H. Varga 2015: 299; Grétsy–Kovalovszky 1985: 794).

Összegezve az e bekezdésben leírtakat, a XVIII. század végi, XIX. század eleji grammatikák részéről nem beszélhetünk a szenvedő ige vonatkozásában tudatos és tervszerű irtásról, sem arról, hogy a *megoldatik*-féle igék végérvényes térvesztése a magyar nyelvi állományon rendszerszintű sebet ejtett volna. Az éppen szárnyait bontogató magyar sajtónyelv viszont hiányukat érezte, s be is töltötte az űrt. Mint a későbbiekből kiderül, a zabolátlan viták sokaságát a *lett*-es szerkezet térhódítása indította meg, nem pedig szenvedőképzős ige (a XIX. századi nyelvészek terminusával: az ún. *külszenvedő*) jelentős visszahúzódása az írott nyelvből.

3. A *lett/lesz* létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet

Megkerülhetetlen dolgozatom e pontján, hogy csokorba szedjem a létige *lett* alakjával és határozói igenévvel alkotott szerkezethez (általam vizsgált) hozzászólókat. Így Barna Ferdinánd 1868. évi dolgozata, melyet a szerző akadémiai székfoglaló beszéde gyanánt olvasott föl (Barna 1868), valamint Finály Henrik egyik, a Kolozsvári Egyetemen tartott előadásainak

gyűjteményéből való, a külszenvedő vonatkozásában közölt fejezetei (Finály 1888). Híres kommentálójá továbbá a *meg lett oldva, meg lesz írva* alakulatoknak Barkász Károly (Barkász 1874), Joannovics György (Joannovics 1880), Csengeri János (Csengeri 1881), Szarvas Gábor, Arany János, Péter János (Péter 1893) és természetesen Simonyi Zsigmond (Simonyi 1890; Simonyi 1907), de idevonható még mások mellett Szinnyi József (Szinnyi 1933), Kovalovszky Miklós (Kovalovszky 1977), Lengyel Klára (Lengyel 1992), Nádasdy Ádám (Nádasdy 2006) is. Amint lejjebb ki fog tűnni, még a XX. század utolsó harmada sem mentes olyan, a korábbi évtizedek habitusától elrugaszkodni képtelen hozzászólásoktól, amelyek elmarasztalják „a nyilvánvalóan német hatásból keletkezett és rohamosan terjeszkedő szerkezet[ty]ek, melynek] semmi kifejező hasznát sem látj[át]k” (Zsirai 1934: 87).

3.1 Forrásaim vizsgálatakor arra lettem figyelmes, meglehetősen sok nyelvész utasítja el a *lett/lesz* létigés határozói igeneves szerkezetet arra hivatkozva, hogy az kiszorította a *-(t)Atik* képzős igealakot. Fentebb bemutattam a passzív ige visszaszorulásának okait, következményeit. Ebből kiviláglik, pusztán okozat az, hogy – talán a *van* + határozói igenév részben hasonló rendeltetési körének, nem utolsósorban hangzásának analógiás hatásaként – a *meg lett oldva* típus beszüremkedett a sajtónyelvbe, később szépirodalmi alkotásokba és a köznyelvbe is. Igaztalan tehát ez a vád: „(...) föl volt találva azon csuda szülött is, mely hivatva volt előbb ugyan csak a külszenvedőt szorítani ki (...) (Barna 1868: 334)”. Sem a Debreceni Grammatika, sem Finály, aki szigorúan ostromozza a *megoldatik, oldassék meg*-féle igét (s egy helyütt maga is használja, megfélekezve bizonyára „ellensége kilétéről”), nem állítja egy szóval sem, hogy a *lett*-es szerkezetet ajánlja a passzív ige pótléka gyanánt. Barna, aki Révay Miklóst és Kazinczy Ferencet emeli ki példaként mint akik kiálltak a *-(t)Atik* képzős alakokért, dolgozata vezérfonalává teszi a *meg lett oldva* kárhooztatását: „(...) a »lett«-es szenvedőféle ige úgy a Révay mint Kazinczy tanainak valóságos és pedig konok tagadása” (Barna 1868: 335). Ennélfogva arra következtethetünk, mindkét oldalról, ti. a *-(t)Atik* képzős igehasználát bírálóinak és az azt támogatóknak oldaláról is megállapítható, hogy a *lett-/lesz*-es szerkezet tekintetében legkevésbé sem vádolhatók sem barátságos hangnemmel, sem helybenhagyó véleménnyel.

A fentieket egybevetve, a *-(t)Atik*-vita idején keletkezett tudományos írások általam vizsgált forrásaiból az derül ki, nem számít, hogy a szerző cikke jóváhagyóan vagy ítélkezőn szól-e a magyar passzív igeről, mert egyik álláspont sem kívánja elősegíteni a létige *lett/lesz* alakjaival és határozói igenévvel alkotott szerkezet terjedését: vagy nem is érinti a kérdést, vagy nyelvrontó erőként tekint a *lett*-es jelenségre.

3.2 Kérdés bennem ezenkívül, hogy valóban megalapozott váddal van-e dolgom: tényleg a német szolgálai átírata a *lett*-es szenvedő szerkezet? A kérdés nem dönthető el egykönnyen, annyi azonban nem vitás, hogy az 1970-es évekig jószerével egyöntetű volt a nyelvészek (és kiváltképp a nyelvművelők) meglátása: úgy vélték, valódi germanizmus követel magának helyet a magyar nyelvben. Péter János úgy érvelt, hogy „Nem is egyéb ez a *-va*, *-ve* igeneves és *lesz*, *lett*-es állítmány, mint a német *wird geschrieben, wird geschrieben werden* fordítása” (Péter 1873: 79). Ezzel szemben tulajdonképpen senki sem érvelt csaknem száz évig. Tény viszont, hogy a német nem ismeri a határozói igeneket (pl. *írva*), személytelen szerkezetet a létige (*sein*) vagy a ’lesz, válik’ értelmű *werden* igével és egy befejezett melléknévi igenévvel képez. Következésképpen a német *es wird geschrieben* jelentése magyarul (szó szerint): ’írottá válik’. Ugyanígy *es wurde geschrieben*: ’írottá lett’; *es wird geschrieben werden*: ’írottá lesz, válik’ (ti. a jövőben). Amennyiben szolgálai utánzatról szólnak, bizony az előbbieket kellene olvasnunk a 1800-as évek második felének hírlapjaiban, regényeiben, költeményeiben. Cáfolatképpen álljon itt néhány példa: „»Iszonyú lett a tűz s asszonyom mégis *meg lett engesztelve* (1803. Kat. Levelez. 389). *Ki lett keresve* minden elválasztó különbözés regulája, s a pártok vélekedései *meg vágnak* hányva vetve (1828. Döbrentei) (Simonyi 1907: 390; a továbbiakat ld.: Függelék 3.; 4.). Mégis bizonytalan, jogtalan-e az a nézet, hogy „a *lesz/lett* és *-va*, *-ve* igenéből szerkesztett állítmány (...) a hivatalos stílus és fordítók nyelvének virágai közé tartozik, [...] a helyes, a törvényes nyelvhasználat a számkiűzendő korcsajtások közé sorozza” (Péter 1873: 79), ha elítélése abból fakad, hogy töről metszett germanizmus. Mert noha nem (teljesen) az, hiszen igen feltűnő funkció- és hangzásbeli átfedés mutatható ki közte és a *meg van oldva*-féle szerkezet között – a korabeli nyelvész szakma megítélhette a hirtelen tömegével megjelenő *lett*-es szerkezetet germanizmusként a német nyelvbéli megoldásra szintűgy hasonló struktúrát – főként, ha a tollat ragadó nyelvész kiegyezésellenes volt. Ennek bizonyításául, s hogy további tanulságokat vonhassunk le, álljon itt még néhány példa a *meg lett oldva* szerkezet típus kapcsán. Rövid megjegyzést csak azokhoz fűzök, amelyek az előző idézetekhez képest valami újat is tudtunkra adnak.

„Ez esetben ugyanis az említettem alak idegen éghajlat alól hozzánk került növény, igazabban gyom, a melyet megtűrni hiba, tenyésztetni vétek” (Barkász 1874: 486). „(...) akkor kérdem: hogyan fejezzük ki ezt: *wird bis morgen schon bezahlt sein*? Hiszen ezt csakis így mondjuk helyes magyarsággal: *holnapig már ki lesz fizetve*.” (Joannovics 1880: 362). A nyelvész – cikkének e pontjára érve – kifogy a *lett*-es alak használhatatlansága mellett szóló

érveiből. Hogy rövidre zárja a vitát, fegyverténynek tartott indokként leírja, hogy a homonímia jelenségének elkerülése végett szintén tilos a *meg lett oldva* alak.

A XIX. századi cikkek közül egyetlen olyan textusra bukkantam, amely legalább részben eltávolodik a többi meglátástól: Csengeri Jánosét (Csengeri 1881). Egyebek mellett leírja: „Sőt már a priori is alig kételkedhetünk benne, hogy, ha *írva van* helyes, a többi alakok is éppen oly helyesek, ha t. i. annak idején és helyén használjuk. (...) Nem lehetne-e mondani: és reggelre a fa mind *ki lett vágva*? Igenis lehetne, ha annak az állapotnak beállítását akarnám kiemelni. (...)” (Csengeri 1881: 213–214; a továbbiakat ld.: Függelék 6.) Különlegesnek számító fölismerését sajnos gyorsan eltussolja, nehogy valaki németpártisággal vádolja: „S mégis úton-útfélen hódít és hódít a germanismus e díszpéldája. Nem is gyűlés, nem is ülés, ha sok dolog *meg nem lesz* benne *vitatva*; nem is »tisztelt ház« az, hol sok minden *ki nem lett mondva*” (Csengeri 1881: 213–214).

„(...) ebben: »egyszerre csak három négy ember *lesz bebocsátva*« helytelen, mert a szenvedő alakot akarja helyettesíteni. Ennél a körülírásnál már csakugyan többet ér a már nem igen használt szenvedő alak, hát még a cselekvő alak mennyivel jobb” (Péter 1893: 79; a továbbiakat ld.: Függelék 5.)! Egy sarkalatos megállapítással élnék itt. Az nem róható fel a szerzőnek, hogy egy, a sajtóban és a köznyelvben 1893-ban már szélteben-hosszában, tehát egyértelműen és általánosan terjedő kifejezésmódot vall még mindig tarthatatlannak. Nem várhatja el a mai kutató az élőnyelv mozgékonyságának elismerését a 130 évvel korábban megszólaló nyelvésztől. Szemellenzősségének bizonyítéka nem ez, hanem hogy valamilyen cselekvő alakot javasol oda, ahová szenvedő illik.

Ennek a nyilvánvalóan német hatásból keletkezett és rohamosan terjeszkedő szerkezettípusnak semmi kifejező hasznát sem látjuk” (Zsirai 1934: 87; a továbbiakat ld.: Függelék 6.; 7.). Dolgozatom egy későbbi szakaszában szólok a határozói igeneves szerkezetet érintő ideologikus véleményekről, itt csak annyit jegyzek meg, a tárgyalt (tehát *meg lett/lesz oldva* típusú) szerkezet hasznavehetőségének vitatása úgy, hogy az a *megoldatik* „jogutódjaként” van számontartva, komoly szakmaiatlanság. Az ugyanis 1934-ben – hadd fogalmazzak így – meglehetősen dilettantizmus, hogy kétségbe vonódhat a részben a személytelenség jelölésére „feltalált” kifejezésmód, ti. a passzív verbum. Az e kijelentést megelőző században is jórészt csak magyartalannak bélyegeztetett a *-(t)Atik* képzős igealak, de ritkán értéktelennek, üres jelentésűnek.

Ami a XX. század későbbi szakaszát illeti, Károly Sándor 1959-ben úgy szól a *meg lett oldva* típusról, mint amelynek funkcióiról akkortájt szokás volt írni, beszélni. Tehát a nyelvész a fentiekhez képest talán lágyabb, mérsékeltebb szakmai meglátásokkal találkozhatott, de ha ilyennel nem is, az „Azt szokták mondani” tagmondatból kitűnik, hogy e téma rendre a nyelvészi és – nota bene – a nyelvművelői diskurzusok fókuszába került. „Azt szokták mondani, hogy ha a határozói igenévvel állapotot akarunk kifejezni, akkor a *lett* és a *lesz* éppúgy alkalmazható, mint a *van* és a *volt*. A kérdés nem ilyen egyszerű. A *lett* és a *lesz* nem helyezhető el egy síkon a *van*-nal és a *volt*-tal” (Károly 1959: 240). Károly azzal zárja sorait, hogy később ír még róla, de kifejtetlenül hagyta gondolatát.

Ugyanazon évben, az 1959. évi Iskolai nyelvművelőben Szabadi Béla beszámol arról, hogy a tárgyalt szerkezet vitathatatlanul elterjedt a köznyelvben. Nem mond mást, ami arra enged következtetni, Károllyal együtt ő is észrevette az elfogadóbb hangot, viszont ki már nem fejtette.

Ezért is nehéz elfogadni a majdnem húsz évvel később szerkesztett Mai magyar nyelvünk merev szemléletét:

„Tehát helyesen mondja Madách: *Be van fejezve a nagy mű.* (...) Helytelen és mindenesetre kerülendő a *lett*, *lőn* vagy *lesz* igével kapcsolt igenév: *meg lett* (vagy *lesz*) *neki mondva*, *az indítvány el lett fogadva*, *meg lesz választva*” (Rácz 1976: 50). 1976-ban már százéves múlt Barna cikke a *meg lett oldva*-féle szerkezet elítéléséről, ámde az álláspont, úgy tűnik, nem volt mozgékony.

Fentebb több ízben utaltam arra, milyen nagy szerephez jut e sokrétű kérdés kapcsán a személyes viszonyulás, az érzelmi alapú véleménynyilvánítás. A példa jól mutatja, hogy e megállapítás egyáltalán nem veszti érvényét napjaink nyelvészeire nézvést sem. „Én — ha szabad magánemberként megszólalnom — nem használom a »*ki lett nyitva*«-t, mert csúnyának találom, bár gyerekkoromban sokszor mondtam (...)” (Nádasdy 2006).

Konklúzióm a következőkben áll: a *-(t)Atik* képzős külszenvedő ige végórája a dolgozat témájának punctum salienteként definiálható. Mivel a passzív ige a XIX. századra – de facto – végérvényesen kiszorult a mindennapi használatból, a nyelvészek figyelmét az ezzel egyidőben megugró előfordulású *lett/lesz*-es szerkezet keltette fel. A *meg lett oldva*-féle szerkezet szinte múlt nélküli keletkezése vélhetően a kibontakozóban lévő lapkiadáshoz köthető, születése a *meg van oldva* típushoz való (részben funkció- és hangzásbeli) hasonlatossága révén valósulhatott meg. A *lett*-es szerkezet érvényességét firtató írások, mondhatni, csaknem kivétel nélkül azt a struktúrát követték, hogy

a helyesnek, magyarosnak, követendőnek elismert *van* + határozói igenév (pl. *meg van oldva*) ellentétéként hivatkoztak rá, kategorikusan állítva róla, hogy az germán idegenszerűség, divatkövetés, rossz hangzású és szükség nélküli. Egyrészt úgy gondolom, hogy ha ennyiszer érezték szükségesnek súlykolni e minősítéseket, akkor nem lehetett nagy foganatja a folytonos figyelemfelhívásnak. Másrészt – mint azt a szakma kellő mennyiségű, egykori művelője által írottak bizonyítják – az ellentmondást nem tűrő hangnem rendkívüli módon megmerevedett. Ez a vaskalapos nézet a XX. század közepi forrásokban ugyan már levetette magáról a néhány évtizeddel korábban tapasztalható, érzelemdús körítést, a társadalompolitikai helyzetet kihasználva azonban perdöntőként mutatott a németekre, mondván, őtőlük származik a szerkezet, így csakis kártékony lehet.

4. A *van* létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezet

A bevezetőben szoltam már arról, hogy a címben jelzett témában Szepesy Gyula Nyelvi babonák című ismeretterjesztő könyve az egyik legismertebb, legszemléletesebb mű (Szepesy 1986). Forráselemzésem után mégis azt kellett felismernem, könyvének ide vonatkozó, "Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve" című szakaszában akad némi kivetnivaló. Hogy a nyelvész mit állít, s ahhoz képest mi a gyakorlati tapasztalatom, alább, kellő számú idézetet közölve ismertetem. Azt azonban – felmentő szándékkal – szeretném leszögezni, hogy először is Szepesy éveket áldozott a *lenni* + *-va/-ve* alakulatok szépirodalmi és köznyelvi előfordulásainak feltárására és funkciójának meghatározására; eredményei, adatai (már mennyiségüknél fogva is) komoly fogódzói a mostani tárgyról való tájékozódásnak. Másodszor pedig elismerendő cél vezette: védelmébe vette az akkor már sok évtizeden át hangos üldözéseknek kitett, bizonyítottan ugor örökségű *lenni* + *-va/-ve* szerkezetet. Hozzáteszem, nem szándékom a dolgozatban szóról szóra vizsgálni a Szepesy-álláspontot; annak csak a lényegi vitatható elemeit mutatom fel.

4.1 Munkájának egyik hibája – fonák módon – éppen a *van*-nal kapcsolt, *-va/-ve* igenévképzős alakulat körül összpontosul. Még hozzá azért, mert valami miatt Szepesy mindvégig a *van* + határozói igenév képezte szerkezet üldözéséről beszél (egy-egy *lett*-es kivételt tudnék megszámolni csupán) – pl. „A germanizmus vádját valamikor az 1860-as évek

táján agyalta ki néhány nyelvész, tanár és nyelvtanító, és ez a koholmány egy-két évtized alatt járványként terjedt el nyelvészi és tanári körökben.” (Szepesy 1986); vagy „a németek igen sok esetben még csak nem is igenevet használnak a magyar *-va,-ve* igeneves szerkezet visszaadására, hanem egészen másképp szerkesztik a mondatot. Meglepő, hogy még az *ablak nyitva van* egyszerű kifejezést sem húzhatjuk rá a német kaptafára” (Szepesy 1986). Megállapításai a germanizmus féligazságokat tartalmazó vádjával szemben kifogástalanok – csak hogy a most hozott idézetek egytől egyig a *lett-es* szerkezetre vonatkoznak. Minden bizonnyal emlékszik az olvasó, példák és kommentárok egész sorával igyekeztem bizonyítani, miként lett a *meg lett/lesz oldva* típus a németesség élő szobraként kiszemelve. Nem hogy szabadulni akartak volna tőle a nyelvészek, pártfogásuk alá is vonták a *van* + határozói igenevet, szép, ízig-vérig magyar kifejezésnek titulálva azt. (Azon eshetőség valószínűleg túlzás volna a részünkről, hogy feltételezzük, egyedül azért méltatták a *meg van oldva* típust, mert a helytelennek ítélt *meg lett oldva* ellenében érzékletes jó példa kellett. A hangsúly persze az *egyedül-ön van*.) Szepesy Gyula példamondataiban, idézeteiben a (mások által nem egészen pontosan) *állapothatározói igeneves szerkezet*-nek hívott struktúra olvasható, amely azt bizonyítja, a szerző a *meg van oldva*-féléről ír. Hogy mindez bizonyosan így van, igazolja az, hogy Szepesy egy parányi bekezdésben külön szól a *meg lett/lesz oldva* típusának babonás kerüléséről.

Természetesen felmerül bennem is, az olvasóban is, mi nem világos a téma egyik legavatottabb ismerője számára? Esetleg arról lehet szó, hogy elvakította a *meg van oldva*-félékhez fűződő – hogy is mondjam – védelmező szeretete annak láttán, hogy az ritkulni kezdett az írott nyelvben. Komolyabb kvantitatív kutatás tárgya volna megvizsgálni, milyen arányban csökkent a *lett-tel* vagy *van*-nal kapcsolt alakulatok száma akár a sajtó nyelvében, akár a szépirodalomban az 1970-es, 1980-as évekre. Biztosan apadhatott az előfordulásuk, mert Németh László szerint „(...) a határozói igenév használata pedig mintha ritkulna korunkban.” (Tompá 1964: 216); s Horváth Mária vélekedése is hasonló: „Egyes cikkekben szembeötlő a *-va, -ve* képzős határozói igenevek kerülése” (Horváth 1968: 275).

Ugyancsak megkerülhetetlen pontja a Szepesy-írásnak, hogy Simonyi Zsigmondra akként hivatkozik, mint aki az addig barbár németességnek tartott *van* + határozói igenevet a szaktudósok közül elsőként mentette fel a rágalmak alól, valamint illesztette az ún. állapotszabály keretei közé 1907-es, nyelvőrbeli cikkében. Simonyi – aki Szarvas Gábor 1895-ben bekövetkezett halála után a szaklap szerkesztője lett – így vezeti be *Írva van, írva volt, írva lesz* című írását: „Valóságos örület az, amit mostanában ezekkel a kifejezésmódokkal

elkövetnek iskolai és irodalmi körökben. Országszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan” (Simonyi 1907: 385). Továbbá ez olvasható: „(...) ellenben az *írva van* vagy *meg van írva* szerkezet — melynek főeleme az állapothatározó igenév — a cselekvés elvégeztével beállott állapotot fejezi ki” (Simonyi 1907: 389). Szakszerűtlenség volna ellenben, ha ebből azt szűrném le, Simonyi az első, aki az *írva van, meg van oldva*-félék rendeltetéséről elgondolkodott, s az állapot kifejezésében látta azok funkcióit. Igazság szerint Barkász Károly már bő harminc évvel korábban ugyanezen szempont mentén listázta a *meg van oldva* funkciókörét. Egyebek mellett így ír: „(...) valamely cselekvés véghezmentéből előállott körülmény vagy állapot, mely a szóban lévő tárgynak vagy természetét, tulajdonságait, vagy a felmerült cselekvésre viendő mód, hely, ok, cél sat. természetű viszonyát mutatja ki. Minthogy így ama bevégeztség következtében előállott állapot sokféle lehet, megkísértjük ezen összetett alakot bizonyos osztályokba csoportosítani” (Barkász 1874: 486; a továbbiakat ld.: Függelék 9.). Hogy elsősorban mely helyzetek azok, amelyekben indokolva lehet a létige *van* alakja és a határozói igenév alkotta szerkezet használata, Barkász szerint a következőkben áll: eredendő, természetes állapot; a cselekvéssel egyidejű vagy jövő idejű állapot; illetve a cselekvés bevégezte előtt sokkal vagy nem sokkal megjelenő állapot. Az tehát, hogy Szepeszy (egyébiránt nem egy kollégájával együtt) Simonyit teszi meg az állapotszabály „királyává”, úgy vélem, egyértelműen a szerkesztő-nyelvész misztikus nagyságának számlájára írható; magyarán a rendkívüli tisztelet bódítja el Szepeszyt is, amikor Simonyiról mint a *meg van oldva, meg van írva* típus szabályok közé szorítójáról szól.

S még egy utolsó érvet hadd állítsak Szepeszynek a Simonyi-elfogultsága mellé! Midőn Simonyi „iskolai körökben elkövetett örületről” számolt be 1907-es írásában, rögvest idézett is egy valóban jogtalan, *van* + *-va/-ve* szerkezetre vonatkoztatott részletet, melyet egy, a középiskolák II. osztálya részére írt tankönyv hivatalos bírálatából vett: „Nagyon gyakori a könyvben az ily kifejezés: *van összetéve*, majd: *alája van rendelve*, jól *vannak kiírva*, *ki van emelve* stb. Helyesen írják a 41. oldalon: ha valamely más szóval tettük össze. Íme a helyes magyarság a nyakatekert germanizmusokkal szemben, mintha nem mondhatnók szintiszta magyarsággal: Ha az összetett mondatban kettőnél több mondat van»” (Simonyi 1907: 385). Egy bizonyos Dr. Vajda Gyula állami felsőbb leányiskolai igazgató mindazonáltal engedélyezte az ilyen, a „magyarság rovására hangzó” szerkezeteket tartalmazó tankönyvet. Ne feledjük, a mostani idézetben foglaltak nem szorosan véve tartoznak az iskolához mint – a többi között – nyelvtani és stilisztikai ismereteket átadó intézményhez, hiszen nem a tankönyv, hanem az azt

kritizáló igazgató tesz tanúbizonyságot nyelvhelyességi járatlanságáról! Nincsen csodáltnivaló azon, hogy Simonyi is, Szepesy is „kifelejtette” írásából az iskolai tankönyvekből vett idézeteket, holott az iskolát is a *lenni* + *-va/-ve* kerülésének felelőssévé tették. A magyarázat az, hogy valójában kétséges, volt-e egyáltalában olyan tankönyv, amely megróttá a *meg van oldva*-féle struktúrát – hangsúlyozom, nem a *meg lett oldva*-t.

4.2 Hogy a tankönyvi elvárásoknak a *van* + *-va/-ve* vonatkozásában elutasító vagy bátorító voltát tisztábban lássam, kutatást végeztem, amelyben harminc magyar nyelvteni tankönyv vagy nyelvművelői célzatú, ismeretterjesztő könyv vonatkozó részeit vizsgáltam meg. Az 1870-es évektől az 1940-es évekig kiadott könyveket tekintettem át. A harminc könyv közül mindössze négy rövid megjegyzésre leltem, amely a magyaros fogalmazásmódra való nevelés érdekében el akarta tántorítani az olvasót a *meg lett(!) oldva* szerkezet használatától – nem pedig a *meg van oldva*-étől (A *lett*-es alakot tiltó forrásokot lásd: Forrásjegyzék I.; a *lett*-es alak tiltását nem tartalmazó forrásokot lásd: Forrásjegyzék II.). Ezzel természetesen nem arra utalok, hogy Simonyi és az ő nyomdokain Szepesy „a levegőbe beszéltek volna”, mert nem erről van szó. A magyarázat abban áll, hogy:

1. mindketten féltették a (mint később Honti is leírja, a finnugor nyelvcsalád tagjai közül csakis a magyarban, a hantiban és a manysiban létező; vö. Honti 2013: 264) *van* + határozói igenév alkotta szerkezetet attól, hogy a *lesz/lett* „írtásának” hatására ez is viaszszorul;
2. véleményem szerint mindkettejük tisztában volt a tankönyvek elítélő álláspontjának hiányával, de nézetük feddhetetlensége végett füllentettek ezekről, babonás nyelvrontóknak kiáltva ki az iskolát, mint olyat.

Összességében az állapítható meg a Szepesy-könyv témába vágó szakasza kapcsán, hogy a nem nyelvészként nyelvművelő szerző a *meg van oldva*-féle struktúra védelmezését szent célnak tartotta, s érdekében a tudománytörténeti valóságról is hajlandó volt lemondani. Ekképp a *van* + *-va/-ve* germanizmus-vádját bizonyítandó, vázolt egy, az 1860-as években meginduló, nyelvészeti és iskolai „rágalomhadjáratot” a szerkezet ellen. A népiskolai tankönyvek, illetve a nyelvművelő könyvek közül harmincat vizsgálat alá vetve arra az eredményre jutottam, hogy Szepesynek nincsen igaza, amikor (részben) az iskolát szidalmazza a *meg van oldva*-félék viaszszorításáért, minthogy a tankönyvek vonatkozó részei egyetlen esetben sem korlátozzák a *van*-os szerkezet használatát, vagy tagadják helyességét. Ellenben a *lett*-es szerkezetével, de esetében is csak a könyveknek körülbelül hetede. Csak tetézi e valótlanságot, amikor germanizmusellenes véleményekről szól, s ezeket a *van*-nal és határozói igenévvél alkotott szerkezetre vonatkoztatja – csak hogy eredetileg mind a *lett*-et tartalmazó szerkezet ellen

íródott. S az sem állja meg a helyét, hogy Simonyi lett volna az állapotszabály megfogalmazója, hiszen Barkász Károly 33 évvel megelőzte a nagy nyelvész-szerkesztőt.

Hamarosan megemlítem még a Szepeszy-vélemény ide tartozó, nagy hatású és temérdek vitát támasztó elemét, tudniillik a „*tőtő*” nyelv terjedését, azaz a befejezett melléknévi igenévnek (pl. *megoldott*) állítmányi mondatrészként történő alkalmazását. Megzavarná a gondolatmenetet, ha itt mutatnék rá e diskurzus súlyponti tényezőire.

4.3 Folytatva a *meg van oldva*-féle szerkezet létjogosultságának kérdését annak alapján, az általam feltárt munkák miként viszonyulnak hozzá a használhatóság szempontjából, rendre a dogmaszerű állapotszabályba ütköztem a kutatás során. Mint fentebb alátámasztottam, nagyjából a XX. század közepéig a *lett*-tel képzett szerkezet hasznavehetetlenségéből és idegenszerűségéből táplálkoztak a nyelvészek elemzései, s csupán mint értékes és magyaros ellentétet hozták példaként a *meg van oldva* típusát (lásd a 3.2 fejezetet). Nem felejtették el viszont e dicsérek mellett korlátozni a rendeltetési körét, így sokszor támadhatatlan alapvetésként, posztulátumként hivatkoztak az állapotszabályra, s az esetek javában a tárgyas igéből való képzésre mint feltételre. A századelőtől fogva egyre népszerűbb nyelvművelés, amely az 1980-as évekig virágzott, megfigyeléseim szerint a legritkább esetben vitatta e szabály mindenkor érvényes voltát. Nem vették figyelembe, hogy Simonyi Zsigmond is élőnyelvi jelenséggént írja le mind a tárgyatlan igével alkotott szerkezetet, mind a befejezettség kifejezési szándékát (az állapot ellenében): „*halva van, le volt hullva, föl lesz öltözve, (...) tárgyatlan igéből van képezve. Pedig ezek (...) kifogástalanok, (...) s aki ezeket válogatás nélkül hibáztatja, szintén elárulja nyelvérzéke tompultságát s a nyelv életében való járatlanságát*” (Simonyi 1907: 393).

Akadnak figyelemre méltó kivételek, olyan munkák, amelyekben a szerző megállapításai nem tapadnak ridegen az állapotszabályhoz. Péter János például azt figyeli meg, hogy a *van* + *-va/-ve* szerkezet jelentése nem feltétlenül azonos a szerkezet tartalmi jelentéssel bíró igéjének cselekvősítésével (pl. *meg van bolondulva* ≠ *megbolondult*): Mindig nem is cserélhetjük fel a „szokott igeragos alakkal ezen határozó igeneves segédigés alakot, mert ez már nem annyira igei, mint elvont, névi jelentmény” (Péter 1893: 78; a továbbiakat ld.: Függelék 10.). Zsirai Miklós pedig a statikusság kifejeződését veszi észre a *van*-os struktúrában, „(...) a *-va, -ve* képzős igenévből és a lét-ige alakjaiból álló szerkezetek a cselekvés megtörténtével, eredménye következtében keletkező állapotot jelölik.” (Zsirai 1934: 86–87).

A Magyarosan folyóirat egy másik száma nem jelent kivételes esetet, most következő idézését nem ez indokolja. A szövegrész mellett érvel, hogy a szerkezet mozgást jelentő igéből alkotva helytelen: „Az *el van utazva* szerkezet nem ide tartozik. Ez nem állapotot, hanem csak pusztán cselekvést fejez ki, használata tehát helytelen” (Magyarosan 1939: 208). Magyarozatképpen álljon itt annyi (lentebb szók még róla), hogy az *el van utazva* szerkezet ismét Simonyi idézése – igaz, a visszajáról, hiszen Simonyi érezte benne az állapot kifejeződését, ezért ezt és társait sem hibáztatta. Sokan és sokat foglalkoztak azzal, hogy az állapotszabály keretei közé beférő, ám (számomra mindenképpen, illetve a kérdőívet kitöltők számára is) különösen hangzó *el van utazva* voltaképpen helyes-e. E kicsiny példa az, amely rámutat a *van* + *-va/-ve* képezte struktúra legmeghatározóbb talányára: vajon mely kommunikációs helyzetekben helyes a taglalt szerkezet használata?

Habár B. Lőrinczy Éva is oly mereven ragaszkodik az évtizedekig kevés ellenérvbe ütköző állapotszabályhoz az 1959-es Iskolai Nyelvművelőben (B. Lőrinczy 1959), a megelőző század közepére kiderült, hogy az a keretek tágítása nélkül nemigen tartható. Károly Sándor az egyik élenjárója ezen magatartásnak. Vizsgálata alapos, megfigyelései értékesek. Szerinte ugyanis „az eddigi felfogással szemben tehát a határozói igeneves szerkezetek használatának a lehetősége nem az átható igék, hanem a történést jelentő igék csoportjában a legszilárdabb” (Károly 1959: 539). Azt írja, a tárgyatlan (vagy intranszitiv vagy nem átható) igéknek két csoportját lehet elkülöníteni a létigével kapcsolt határozói igeneves szerkezet tekintetében – a cselekvést jelentőket (pl. *utazik; megy; szerepel; gondoskodik*) és a történést jelentőket (pl. *sül; bágyad; melegedik; akad*). Károly úgy summázza a *van* + *-va/-ve* használhatósági körét, hogy „a történést jelentő igékből szinte kivétel nélkül mindig lehet határozói igeneves szerkezetet alkotni, de természetesen csak perfektív (többnyire igekötős) változatukból: (...) *el volt ájulva, meg van bénulva; le volt csendesedve, ki van domborodva; meg van ázva, meg van dögölve*, (...); hangsúlyos határozóval: a ruhájához *van ragadva*, a bőréhez *van tapadva*” (Károly 1959: 538).

Kulcsponiti megállapítása ezenkívül az, hogy az „állapotjegyzői” mivolt igaz sok esetben, de nem mindenben, mint azt Simonyi állítja, s nem is olyan kevésben, mint arról Szepesy vélekedik. Mivel konklúziója megadja az egyik legfőbb választ a mostani bekezdés kérdésére (ti. arra, milyen funkciói vannak, illetve hol helyes a *van*-nal képzett szerkezet), ezért ide, a törzsszövegbe illeszttem: „A helyváltoztatást jelentő cselekvő tárgyatlan igék és a történést jelentő igék határozói igeneves szerkezetei között tehát a használat—nem használat kérdésében határozott mezsgye van. Az *el van utazva* kétségkívül e mezsgyének azon az oldalán

helyezkedik el, ahol furcsábbnak, keresettebbnek, magyartalanabbnak érezzük az ilyenfajta igenevek használatát, annak ellenére, hogy minden bizonnyal ezek is állapotot fejeznek ki” (Károly 1959: 538).

Utóbbi fölvetés előirányozza a körülírt szenvedő szerkezethez fűződő, személyes befolyásoltság (amelyre már magam is hoztam jó pár példát) erőteljes voltát. Károly is vall arról, az érzelmei biztosabb kézzel vezetik a nyelvhasználót, mint a szabályok. Talán még a nyelvészt is: „(...) a levél *el van küldve* például szerintem(!) nem helyteleníthető ugyan, de az ilyen esetekben nem érzem(!) annyira szükségesnek a határozói igeneves szerkezet használatát (...)” (Károly 1959: 539; a továbbiakat ld.: Függelék 11.).

Megfontolandó ez a javaslata is:
„A legtöbb olyan esetben, amikor kétségünk van a határozói igenév használatának helyességét illetően, választhatjuk az igés megoldást” (Károly 1959: 539).
Hiszen a nyelvész már nem azt javasolja, mint elődei közül némelyek, hogy szenvedő értelem helyett használjunk cselekvőt, pusztán azt, hogy kétes esetekben, főképp, ha a jólhangzás végett képesek vagyunk lemondani az statikus eredményt közlő igeneves szerkezetről, használhatjuk a cselekvő formát – így az *El vagyok utazva, egy hétig ne keressetek!* helyett kiírhatjuk az ajtónkra ezt is: *Elutaztam, egy hétig ...!*

Az idézetekből körvonalazódik, hogy az állapotszabályt szajkózó szerzők a szerkezet *alkalmazásáról*, nem pedig a *használatáról* adnak számot. A két szó jelentéstartalma között ugyanis különbség húzódik. Míg előbbit tudatos, megfontolt tervezés előzi meg, addig utóbbi esetében élő, valódi, megelőző felmérést nélkülöző igénybevételről van szó. Lássuk be, a mindennapok embere különösebb mérlegelés híján is pontosan tudja, hová illik a beszédében, hol segíti elő legjobban a sikeres kommunikációt a *meg van oldva, meg volt oldva, legyen megoldva* és társaik. Ezért örvendetes, hogy a XX. század közepe táján egyes merészebb nyelvészek felszólaltak az elavult állapotszabály ellen. Amint a forrásvizsgálatomból kiderült, a szerkezet szerepkörének megrajzolásánál nem a funkciókeresés adta/adja a legszabatosabb definíciókat, hanem a Károly- (és Kovalovszky)-féle módszer: sorra venni az igéket tranzitivitás (áthatóság) és igenemi típus alapján, s csoportonként értékelni, megalkotható-e belőle a „kopula + gerundium” (Honti 2013: 264; illetve a nyelvészet mai állásfoglalásáról ld.: Függelék 12.). S még az ilyen vizsgálódások elvégezte után is maradnak „szabályba nehezen foglalható részletek” (Honti 2013: 260), amelyeket Lőrincze Lajos is említ: a személytelen mondatszerkesztésen túl – „irodalmunk, népköltészetünk és az élő nyelv tanúsága szerint – több más finom lehetőség is rejlik benne” (Lőrincze 1978: 6).

A forrásvizsgálatból összességében az látszik, hogy ugyan a századforduló környékének nyelvészete is produkált már a *meg van oldva* típusú szerkezet használhatósági területeinek vonatkozásában jó irányú észrevételeket, amelyek bővítették az állapotjegyzőiséget mint használati kritériumot, utóbbi mégis eluraltta, s így meg is akasztotta az e szempontú elemzéseket, egyszerű tiltás alá vonva az állapotszabályba nem férő megoldásokat. Az 1950-es évek hozták a szemléletbeli fordulatot, amelynek nyomán Károly Sándor megállapította, hogy a létige *van* alakja a tárgyatlan, történést kifejező igék csoportjából határozói igenevet képezve alkotja a legtökéletesebb szerkezeteket. A szerző rámutat a számára is különös hangzású *el van utazva* (és hasonló, helyváltoztatást jelentő igékből képzett) szerkezetet érintő javaslatára: ha a nyelvhasználó jobbnak érzi, ilyen esetekben kifogástalan a cselekvő ige előnyben részesítése. Utóbbi következtetése kapcsán a *van* + *-va/-ve* szerkezethez fűződő, személyes véleménnyel is számolnunk kell.

5. A befejezett melléknévi igenév mint állítmány: a „*tötö*” nyelv

Miként arra már kitértem, Simonyi Zsigmond véleménye jóval holtá után is köztisztelőnek örvendett. Történt ez úgy, hogy a létige *van* alakjával és a határozói igenevvel létrehozott szerkezet (pl. *meg van oldva*) szerepei nyilvánvalóan különbözőek, sokrétűek voltak, és jócskán túlmutattak azon az évtizedekig még csak ellenvéleménybe sem ütköző, monomániaszerű meggyőződésen, hogy a *meg van oldva*-félék egyesegyedül állapotot jelölhetnek, amely állapot egy megelőző folyamat eredményeképpen ölt testet. Simonyi álláspontjának fenntartások nélküli elfogadása vált annak a szokatlanul indulatos vitasorozatnak is a gyökerévé, amely a Magyar Nyelvőr hasábjain zajlott le az 1980-as évek elején. Mivel a cikkeket olvasva a véleménykülönbségek könnyen megérthetők, a „harcvonalak” szintúgy, sőt Lőrincze Lajos három összegzésében (Lőrincze 1984: 35–48; Lőrincze 1984: 273–288; Lőrincze 1985: 16–23) kiemeli mind a vitaindító cikk, mind a hozzászólások vezető gondolatait és legjelentékenyebb érveit a *megoldott* típusú igenevek állítmányi használata mellett vagy ellen, nem volna célravezető, ha a teljes vitahalmazt elemezném, értékelném – legkivált azért, mert dolgozatom tárgya a *lenni* + *-va/-ve* különféle alakulatainak a vizsgálata, s nem a nyelvi állománynak hasonló (állapothatározói, személytelenségi, bevégzett eredményt jelölő, statikusságot

szemléltető stb.) funkcióba kerülhető, egyéb igealakjainak, igenévi és más szerkezeteinek a sorjázása.

Itt tehát csak annyit közlök, negyven évvel ezelőtti, tudatosan vitaindítónak szánt írásában Szepesy elítélőleg szolt a *megoldott*-féle melléknévi igenévről mint állítmányról, amelyet őszerinte a német mintájára alkotott meg a *lenni* + *-va/-ve* szerkezet körüli vitákban eltompult nyelvérzékű magyarság (Szepesy 1980). Kútfőként – s ezen aligha lepődünk meg – Simonyi két vonatkozó cikkeszkjét használja. Ezek azonban, amint Tompa József, a Szepesy-munkára a legostorzóbb válaszcikket író nyelvész kimutatta – Simonyinak olyan megnyilatkozásai, amelyeket már az idős, fáradt és politikai okokból mellőzött tudós írt (Tompa 1981: 166). Szepesy nyílt kiállással hadat üzen: „Hogyan vethetünk gátat a „tötö”-ragály további terjedésének? (...) A „tötö” nyelv visszaszorításához országos mozgalomra, kampányra van szükség” (Szepesy 1980: 28). Lényegében egyetlen esetben „kegyelmez meg” a *tötö*-ző beszédnek, írásnak – amikor a befejezett melléknévi igenév szófajt váltott, s melléknévvé lett.

Tompa – aki egyébként Simonyi emlékének tevékeny ápolója volt – a vitaindító tartalmával szemben rámutat arra, hogy Szepesy öncélúan rostálja a Simonyi-irodalmat, mert például a nagy előddel ellentétben ő maga nem veti meg (legalábbis nem ejt róla szót) az *-an/-en* határozóraggal toldalékolt, befejezett melléknévi igenevet (pl. A hirtelen jött fennakadást *megoldottan*, most már indulhatunk!), valamint nincs kifogása a nevezett igenév *-ság/-ség* főnévképzős alakja (pl. *kiszolgáltatottság*) ellen sem. A szerző – más mellett az Üdvözlégyben foglalt *Áldott* vagy te ... formát említve – azzal támasztja alá nézetét, hogy az *agyalágyult*, *inaszakadt*, *gutaütött* csoportba tartozó, alanyos szóösszetételek azt igazolják, a régiségben is létezett a *-t/-tt* képzős igenév állítmányi szerepbe állítása (Tompa 1981). Tompa hosszú példatárat közöl ugyanazon szerzőktől, akiktől Szepesy a *van* + *-va/-ve* használatának bizonyítékául veszi a mintáit.

Végül Lőrincze fejt ki véleményét a témával kapcsolatban, kiemelve, hogy a használat szempontjából nincs kizárva (vagy *nem kizárt?*), hogy döntő lehet, mely kifejezés mód hangzik jobban az eltérő szituációkban.

6. A létigével alkotott határozói igeneves szerkezetekről végzett kérdőíves felmérés adatai, eredményei

Forrásaimat bővítendő, kérdőívet állítottam össze a *lenni* + *-va/-ve* szerkezetéről, hogy a hétköznapi (jelen esetben a nyelvész) ember szempontjából informálódjam a szerkezet előnyelvi használatáról és a hozzá fűződő élményekről, tapasztalatokról, illetőleg az általános benyomásokról a nyelvművelés kapcsán. A 80 ívet középiskolás, gimnazista diákok töltötték ki, X. XI. és XII. osztályos tanulók. Az adatokat egyelőre nem dolgoztam fel kvantitatív módszerrel, részint, mert többször kértem és (a vártnál többször) kaptam szöveges választ, részint pedig, mert a kutatás pillanatnyi szakaszában elegendőnek ítéltam az arányok felmérését, a szerkezet használatához fűződő általános következtetéseknek a levonását – már persze akkor, ha összegyűlik kellő számú olyan adat, amely láthatóan egy irányba mutat, tendencia értékű. Amint a válaszokból kiderült, bizony van ilyen, nem is egy esetben.

6.1 Kérdőívem 13 kérdésre várt rövid, tapasztalati alapú feleletet. Kérdéseimet – egyelőre a válaszok elemzése nélkül – közlöm:

1. Használod beszédedben a dőlten szedett szerkezeteket?

A munka idejében *el lett végezve*.

Ne aggódj, minden *meg lesz oldva!*

A szoba *ki lett festve?*

Nem végezte jól a munkáját, *el lett bocsátva*.

Gyertek ebédelni, *tálalva van!*

Ne szólj bele, már *el van határozva*, hová kirándulunk.

Te ezzel ne törődj, minden *meg lesz mutatva* nekik!

Arra *vagyunk teremtve*, hogy gondolkodjunk, s cselekedjünk.

2. Helyesnek érzed az 1. feladatban foglalt mondatokat?

igen/nem

3. Érzelsz különbséget a két mondat mondanivalója között?

Jánosék jól ki vannak melegek. – Jánosék jól kimelegedtek.

El lett neki magyarázva, nem tudom, miért nem érti. – Elmagyaráztam neki, nem tudom, miért nem érti.

4. Előfordult, hogy tanáraid vagy idősebb rokonaid, ismerőseid megróttak, amiért a fenti kifejezések egyikét használtad, vagy ezekhez hasonló módon fogalmaztál (pl. *ki vannak melegedve*)?

5. Elhangzott a környezetedben valaki szájából az ilyen típusú mondat? Ha igen, mivel indokolták a mondatban megfogalmazott állítást?

„Nem mondunk olyat, hogy *a macska fel van mászva a fára!*”

6. Hallottál már arról, mely nyelvből kerülhetett át a magyarba a *meg van oldva* típusú szerkezet?

7. Szerinted elfogadhatók a *meg van oldva* típusú szerkezet kiváltására a következő megoldások? Látsz különbséget ezek között?

meg van írva helyett: *megírták*

meg lesz rendezve helyett: *megrendezésre kerül*

az autó *el lett adva* helyett: az autó *eladott*

vízbe *van mártva* helyett: vízbe *mártódik*

8. Szerinted helyesek az alábbi kifejezések? Melyik igen, melyik nem?
el van utazva; le van esve; meg vagyok szédülve; oda van támaszkodva; el van bújva

9. Hallottál már nyelvhelyességi hibákról?

10. Te használnál olyan szavakat/kifejezéseket/mondatokat beszédben vagy írásban, melyekről tudod, hogy a Nyelvművelő kéziszótár helyteleníti azok használatát?

11. Pár szóban írd le, véleményed szerint mivel foglalkozhat a nyelvművelő!

12. Mit gondolsz, sikeresek a tevékenységükben a nyelvművelők?

13. Egyetértesz azzal, hogy a magyar nyelv sorvad (az ország jelenlegi határain belül), ezért védelemre szorul?

6.2 Az első megfigyelésem az, hogy egyes kérdések-válaszok párt alkotnak, korrelálnak más kérdés-válasszal. Ha például a válaszadó sosem lett megszidva idősebbek társaságában vagy tanárai által, amiért létigés, határozói igeneves szerkezetet használ beszédében, akkor nagy

valószínűséggel arról sem hallott, mely nyelv szokott átadó nyelvként emlegetve lenni. Ugyancsak korreláció érhető tetten a 2. és a 7. kérdés között, vagyis jó eséllyel véli a 7. kérdés -va/-ve képzős alakjait a helyettesítő célú párjaiknál helyesebbnek vagy legalább azonos értékűnek, ha a 2. kérdést igennel feleli meg.

Az 1. kérdés tekintetében nem az az érdekes tapasztalatom, hogy a kitöltők kb. harmada használta csupán a felsorolt szerkezeteket, hanem az, hogy egyhangúan voksoltak még a vegyesen igen/nem válaszokat adók is a *lett*-es alakulatokra, a *van*-osak ellenében. Ennek háttérében az állhat – s a 7. kérdéscsoportnál, valamint a 3. kérdés második példamondatánál talált válaszok ezt meg is erősítik –, hogy érzik-értik a szenvedő szerkezet (pl. *meg lett oldva; ki lett festve, el lett végezve* stb.) jelentését. Ez akkor is érvényes, ha pontosan nem tudják megfogalmazni, hogy a passzivizáció során „láthatatlanná, ismeretlenné” válik a cselekvő értelmű mondat ágense. Egyébként nem az a jellemző, hogy elmaradna az válaszadó részéről a szenvedő értelem felfejtése: frappáns magyarázatokkal találkoztam. Rejtett segítséget akart jelenteni a 3. feladatban közölt második mondatpár, az egyik passzív, a másik aktív. Mutatóban van pusztán néhány példám olyan válaszra, amellyel szerzője azt fedi fel, nem érti a két mondat közti alanyi szerepváltozást. A *Jánosék...* kezdetű mondatok statikusságának és múltbeliségének eltérését már távolról sem látták meg ennyien: alig-alig fedeztem fel néhány igenlő választ, hát még egy-egy rövid kifejtést. Ezért azonban igazán nem hibáztathatók a diákok, hiszen fentebb kirajzolódott, maguk a szerkezettel foglalkozó nyelvészek sem képesek kőbe véssett szabályt alkotni a különbözősége.

Nem éri el az 5. kérdésre adott igenlő válaszok aránya a nemlegesekét – ez engem módfelett meglepett. Ha így van, akkor már kikopóban lehetnek azok a tanárok, akik így, a *macská*-val és *fá*-val adják a diák tudtára, hogy a magyar nyelv nem úgy működik, mint a német, meg se próbáljon a tanuló hasonlóságok után kutatni a nyelvben, mert passzív abban ugyan nincs! Örvendetes volna, ha a tagadó feleletek háttérében ez húzódnék.

A kitöltők személyazonosságáról nincsen tudomásom, viszont arra következtetek, nem németet, hanem angolt tanulnak idegennyelvként, minthogy a 6. kérdés válaszainál rendre az angolról olvastam, hogy az a *van* + -va/-ve alakulatokat átadó nyelv szerepét tölti be. Mint írtam, az 1. kérdéshalmazhoz fűzött válaszokból arra kell következtetnem, a diákok kevésbé élnek a *meg van oldva* típusú szerkezetekkel, mint a *meg lett oldva*-félékkel. Lehet, hogy viasszaszorulóban van ez a nyelvi forma? Nemcsak az 1. feladat ilyen alakulatait, hanem a 8. kérdésnek a funkció szempontjából kifogástalan, mozgást vagy testi történést jelentő igékből képzett struktúrák példáját is rendre elutasították az adatszolgáltatók. Persze, nem mindenki, de

feltűnő mértékben. Megjegyzem, a furcsán hangzó *el van utazva* a személyes kíváncsiságom kielégítése végett került ide; kevésbé csodálkozom azon, hogy senki nem tekintett rá helyesként. E feleleteknél viszont korai volna messzemenő következtetésekbe bocsátkozni, annál is inkább, mert a 7. kérdésnél az egyértelmű többség mondta rá az igeneves szerkezetekre az egyszerűséget és a karakterisztikus magyarosságot.

6.3 Néhány mondatban arról is kell szólnom, milyen válaszok érkeztek a nyelvhelyesség, nyelvművelés oldaláról feltett kérdésekre. Bizonytal nagyobb fejtörést okozott nekik az öt kérdés, mint a megelőző nyolc, amelyeknél jobbára választani, aláhúzni, legfeljebb indokolni kellett. Itt ellenben sarkított, egyszersmind uralkodó nézetek közül kellett kiválasztaniuk, tulajdonképpen melyiket is vallják a maguk véleményének. A 9. pont néhány ismertebb nyelvhelyességi hiba felsorolására kéri a diákokat, ám meglehetősen kevés „jó válaszra” leltem, mivel jellemző módon helyesírási vagy központoszási hibák lettek megadva, némely esetben olyan példák, amelyek a nyelvjárási alakoknak a köznyelvben való használatát helytelenítik. Azt hihetnénk, korrelációs párt alkot a 10. és a 13. kérdés, de nem így van, azaz nem feltétlenül van így. Itt ugyanis megdőlt az a hipotézisem, miszerint félti, óvó szándékkal van a magyar nyelv megmentésének ügye felé az a kitöltő, aki nem használna olyan kifejezéseket sem írásban, sem beszédben, amelyekről tudja, a Nyelvművelő kézisótár helyteleníti azok használatát – és persze fordítva. Javarészt azt látom, 2022 fiatal gimnazistái vagy tudják, vagy nem tudják, hogy a kézisótár előírásainak megfelelően beszélnek-e/írnak-e, mindenesetre az élő nyelv, a gyakorlati kommunikáció szükségszerű összetettségére hivatkozva, feljogosítják magukat a szótári javaslatok szabta kritériumok eseti sutba dobására – jogosan. Ettől függetlenül sokszor olvasom azt a véleményt, hogy a magyar nyelv igenis védendő az idegen angol elemek tömeges betódulása ellen. Globalizációról, szlengesedésről, egyszerűsödésről írnak a tanulók. Persze nem minden esetben, mert sokan felismerik, egy nyelv nem sorvadhat, amíg kielégíti a nyelvhasználók közlési igényeit és biztosítottnak látszik az anyanyelvű beszélők utánpótlása. Ami a 11. kérdést illeti, a válaszokból azt olvasom ki, a diákok közül senki sem hallott korábban nyelvművelőkről, nyelvművelésről. Nem csoda hát, hogy úgy írják le előbbieket, mint akik nyelvhelyességi és stilisztikai fennakadásokban döntőbíróként utat mutatnak a tévelygőknek. Általában nem értékelik sikeresnek a munkájukat – lévén eleddig ők (ti. a kitöltők) sem hallottak a létezésükről.

7. A létigés határozói igeneves szerkezetet érintő nyelvi tévhitek

Ha a fejezet címében közölt tárgykörhöz kell hozzászólnunk, akkor kimondottan a *meg van oldva, le van feküdvé, be van rúgva, meg lehet győződve*-féle alakulatok körüli nyelvhelyességi babonákon túl általános nyelvi mítoszokról, azon belül egyetemes és magyar tévhitekről is szükséges szót ejteni – mindkét nagyobb halmaznak számításba veendő példáit adják a dolgozatban bemutatott álláspontok. Hogy bizonyíttassék, ezen álláspontok nem mentesek az ideológiáktól, Lanstyák István alapmunkáját érdemes kézbe venni (Lanstyák 2014). Minthogy a korábbi fejezetek idézetei mentén rendszerint a magyarázó szövegkörnyezetbe illesztettem, hogy az adott szerző nyilatkozata át van-e itatva valamely tipikus nyelvi tévhittel, írásom e mostani szakaszát a megelőzőkhez képest rövidebbnek szánom.

7.1 Mindenekelőtt az tisztázandó, mi is pontosan a mítosz. Lanstyák így válaszol: „(...) a mítosz a mai szóhasználatban nem más, mint közhiedelem, azaz olyan sztereotip, széleskörűen elterjedt laikus vélekedés, amely nem felel meg az objektív tényeknek, vagy csak részlegesen felel meg nekik, azaz féligazság” (Lanstyák 2014: 80). A mítoszok vagy tévhitek – alkatukból adódóan – közösségszervező, egységbe tömörítő, identitásképző erőként a valóság egy megkerülhetetlen darabját alkotják. Amiatt pedig, hogy hibás vélekedések mellett egynémely tényyszerűséget is tartalmaznak, az objektív szakálláspont sosem tudja egészében igazolni ezek valótlanágát. Egyértelmű, hogy esetenként eltér a hamis és a releváns adatok aránya.

Jóllehet e fenti meghatározás a mítoszra mint az emberi élet szerves tartozékára keres érthető fogalmakat, ilyen értelemben tehát az általános tévhitekre gondol, nem téveszthető szem elől, hogy mindezen megállapítás a nyelvi mítoszokra is érvényes (lásd: Függelék 13.). Természeteszerű, hogy ezen nyelvi (bal)véleményeknek a terjesztői legerőteljesebben a tanárok, a magyartanárok, az előadóművészek és a nyelvművelői ismeretterjesztést végző személyek (utóbbiak céhen belüli nyelvészek és laikus nyelvművelők is lehetnek) – bár gondoljon csak bele az olvasó, megközelítőleg hány diák előtt volt világos a kérdőíves felmérés során, ki is az a nyelvművelő. A *meg van oldva* típusú szerkezetek a legjellegzetesebb módon a nyelvhelyességi babonák, más néven nyelvhasználati mítoszok kategóriájának részei; persze az általános nyelvi mítosz jegyei is jelen vannak ezek körében, ámde ezeknél több is: nemcsak sokan hisznek bennük, de – mint az látható – a nyelvhasználat egy konkrét jelensége kerül vizsgálóasztalra (Lanstyák 2014: 84).

7.2 A most következőkben azt kell látni, mely babonákból táplálkoznak a létige és határozói igenév alkotta szerkezeteket érintő, legkarakterisztikusabb tévhitek.

„A valódi baj csak is a lettes szenvedő behozatalával köszöntött be, mert ezen összetett képzés egy oly nyelvben, melynek egybefoglaló szelleme ezt egészen kizárja, úgy hogy ilyesminek nyomát akár a név- akár az igeragozási rendszerben hiába keresnők, merő lehetetlenség, vagy ennek, vagy az ősi alakoknak veszni kell, s ezen esetben a magyar nyelv megszűnt magyar lenni” (Barna 1868: 396).

Itt először is a kontaktushatástól való félelmének ad hangot a szerző. Ha azt veszem alapul, hogy igaza van, s a *lett*-tel képzett passzívum német hatásra terjedt el, akkor sem lehet egyetérteni vele abban, hogy meghonosodásával egyidejűleg mintegy megszűnt volna a magyar nyelv – bár ez utóbbi képsornak nyilván célja a hatáskeltés is. Másodszor, a herderi jóslat következtében a magyar nyelvnek más, nagyobb (itt a német) nyelvbe való beolvadásáról van szó. Harmadszor, a tömörség mint dicséretes, magyar nyelvi sajátosság „mindentől elvonatkoztatott abszolút értéként” van feltüntetve (Lanstyák 2014: 114).

Joannovics György a homonímia jelenségét is károsnak tartja. Félse abból a vélekedésből fakadhat, miszerint a nyelvi állomány elemei közti bármilyen azonosság a kommunikációt képes megakasztani. „(...) akkor kérдем: hogyan fejezzük ki ezt: *wird bis morgen schon bezahlt sein?* Hiszen ezt csakis így mondjuk helyes magyarsággal: holnapig már *ki lesz fizetve*. (...) Az itt idéztem alak, mint látjuk, már le van foglalva” (Joannovics 1880: 362).

Csengeri János megnyilvánulása abból a tévhitből ered, hogy régtől használt, belső keletkezésű (esetünkben: a magyaros) kifejezések szükségképpen jobbak idegen eredetű megfelelőiknél. Ez a nyelvi nacionalizmus. Ha a szerzőt követnénk, nem tudnánk árnyalatnyi, pusztán egyértelmű, nagy jelentésbeli különbségeket felmutatni a személytelen szerkesztésmód használatánál. Hiszen javaslata szerint nem mondhatnánk a *meg volt mondva* mellett azt, hogy *meg lett mondva*, csak azt, hogy *megmondtuk*. „A szenvedő forma is elszenvedhetőbb ezeknél. De hát mire való az is? Ott van a magyarnak az a becsületes cselekvő formája, melynél nincs egy-egy logikusabb alakja nyelvünknek” (Csengeri 1881: 214).

Szinnyei József annak a mítosznak ad hangot, hogy bizonyos divatszók terjedésével csorbul a szűz magyar nyelv. Ám a divat mulandó, vagyis, ha valóban igazodási kényszerből adódó mintakövetésről van szó, az nem fogja rombolni, sőt befolyásolni sem a nyelvi állományt. „(...) a vendéglőben minden szék *elfoglalt*, a cél tehát *tudott* előttünk. Ez éktelen németesség.

Különösen kedvelik és terjesztik a „nyugatosok”, de őket nem a hibakerülés jámbor szándéka vezeti, hanem az a törekvés, hogy úgy írjanak, ahogy más emberfia nem ír” (Szinnyei 1933: 59).

A nyelvi kompetencionizmus babonája hatja át Szepesy Gyulát, amikor azt írja, a befejezett melléknévi igenév, ha állítmányi szerepű, „nemcsak csúnya, egyhangú, hanem sérti az ép nyelvérzékét és a józan ész” (Szepesy 1986). Vagyis „közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők nyelvtudása között (...)” (Lanstyák 2014: 147). No persze a szerző ostobának is tartja az ezt használókat, nem csupán romlott nyelvérzékűeknek.

Ha Szepesy „hadüzenetére” gondolunk, melyet a magyar társadalom körében hirdetett a „»tötö« járványa” ellen, a nyelvvédelem mint az elvárható erkölcsi magatartás minimuma jelenik meg: ez a moralizmus ideológiája.

Zsirai Miklósról, amikor a *lett* + *-va/-ve* szerkezetre hasztalan szüleményként utal, az expertizmus attitűdjé hat – „Ennek a nyilvánvalóan német hatásból keletkezett és rohamosan terjeszkedő szerkezettypusnak semmi kifejező hasznát sem látjuk” (Zsirai 1934: 87). De hasonlóképp elmélkedik a *zárvák, telvék, megoldvák* típusú, ma már kevésbé számontartott, T/3. személyragos határozói igenévről Balassa József: „(...) feltétlenül kerülendő, mert nem szép és nincs is rá szükség” (Balassa 1943: 210).

Összegzés

Dolgozatom tárgyául a létige és a határozói igenév alkotta szerkezetek nyelvészeti-nyelvművelői megítélésének történetét választottam. Könyvtári kutatásom során, amelynek keretében népiskolai tankönyveket és nyelvművelői ismeretterjesztő könyveket vizsgáltam; internetes forráselemzésem alatt, amikor körülbelül negyvenöt szócikk adatait elemeztem; nem utolsósorban a gimnazistákkal kitöltetett kérdőíves válaszokat kézhez véve, arra lettem figyelmes, hogy több ponton eltér a tárgyalt szerkezetek „hányatott sorsának” története a szokványos narratívában foglaltaktól. Ennek egyik oka, hogy a nem eléggé szabályozott, de az 1980-as évekig virágzó nyelvművelő ismeretterjesztés egyik legkedveltebb témája volt a *meg lett oldva, meg van oldva*-féle szerkezetek történeti keretbe foglalása. E jelenség legnevesebb

példaadója Szepesy Gyula, aki jó szándéktól vezérelve – tudniillik a *van*-nal alkotott, ugor kori örökség struktúráját védendő – lényeges tudománytörténeti szálakat vágott el, néhányat pedig maga költött. Munkájára nagy nevű nyelvészek is hivatkoznak, nem csoda hát, hogy tévképzetek élnek a *meg van oldva* és a *meg lett oldva* típusú szerkezetek használhatóságának, helyességének, a magyar nyelvben való régiségének tekintetében.

Kutatásom fő eredményei között azt tartom számon, hogy rámutattam a következőkre: 1. az 1800-as évek második felében kibontakozó, hosszú évtizedekig nem is csituló vita nyelvészek (és később nyelvművelők) részéről nem a *van*-nal, hanem a *lett*-tel alkotott szerkezeteket érintette, de a *lett*-es szerkezet tiltásából és a *van*-os dicsérettel körített, mégis korlátozó célú funkciószerűkítéséből annyit szűrt le az e kérdésben járatlan nyelvhasználó, sőt újságírók és írók is, hogy jobb elkerülni e két kifejezésmódot; 2. a vitában résztvevő nyelvész szakemberek (finnugor eredete miatt helyesen) a nemzet sajátjának tekintett, egykor „széles körben” használt szenvedőképzős igének a XIX. századi írott nyelvből való végérvényes kikopásán siránkozva a magyar nyelvet pusztító, erőszakos német betolakodóként értelmezték az új keletű – a valóságban minden bizonnyal egyrészt német tartalmi, másrészt magyar hangzási minta alapján született – *lett*-es szerkezetet; 3. vaskalaposságukat mégis árnyalni akarták, ezért hamisítatlanul magyarnak ítélték a *van*-nal képzett struktúrát, ám egyetlen rendeltetési területét – ti. a cselekvés megtételével beállott állapotot – tették meg a helyes használat döntőbírájává; az 1950-es évekig a legritkább esetben mutatható fel olyan szerző, aki egyáltalán elgondolkodott e szabálykeret bővítésén, s nem képviselte mereven az állapotszabályt; Károly Sándor a kérdés elfeledett megfejtője, aki a történetet kifejező, intranzitív igék csoportjánál látja a szerkezetteremtés legmagasabb relevanciáját; 4. Szepesy megteveszti az olvasót, amikor az említett állapotszabály mint kibillenthetetlen sarokpont megalkotását Simonyi Zsigmondnak tulajdonítja 1907. évi megjelöléssel, hiszen 1874-ben Barkász Károly már e rendszer szerint ítéli helyesnek vagy helytelennek a *van* + *-va/-ve* szerkezetet; 5. Szepesy azzal is valótlant állít, hogy az iskola volna a felelőse a (valóban fékevesztett) vitasorozatnak azáltal, hogy kárhoztatta a *van*-nal képzett szerkezetet, a kort időben lefedő harminc népiskolai tankönyv és nyelvművelő könyv elemzése ugyanis kimutatta, hogy ezek egyike sem támadja a *meg van oldva*, csak a *meg lett oldva* típusokat, de utóbbiakat is csak a könyvek hetede; 6. a kérdőíves felmérés azt mutatta ki, a mai magyar gimnazista nyelvhasználók érdekesnek, esetleg elfogadhatónak tartják a *van* + *-va/-ve* alakot, sokkal többet használják viszont a *lett*-es szenvedőt, amely jelenség hátterében talán az húzódik, hogy a szenvedő mondatszerkesztést tanulják valamely középiskolai idegennyelv elsajátítása során, a sokrétű felhasználású *van* + *-va/-ve* alakoktól azonban tartanak

a tanáraik, így nem szólnak róluk. Munkám végén arra tértem ki, 7. egyebek mellett a nyelvi nacionalizmus és a kontaktushatástól való félelem az a nyelvhelyességi babona, amely a legmarkánsabban hatott az általam használt források szerzőire.

Bibliográfia

- Balassa József 1943. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Dante.
- Barkász Károly 1874. Írva van, írva lett, írva lesz. *Magyar Nyelvőr* 3/11: 486–491.
- Barna Ferdinánd 1868. Tanulmányok a magyar régi egyszerű és az újabb összetett szenvedő igealak körül. *Nyelvtudományi Közlemények* 7/3: 333–402.
- B. Lőrinczy Éva 1959. A határozói igenevek használata. In: Lőrincze Lajos (szerk.), *Iskolai Nyelvművelő*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bódiss Jusztin 1893. Philologiai programm-értekezések. *Egyetemes Filológiai Közlöny* 17/3: 474.
- Császár Elemér 1901. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). *Századok*. 35. évf.: 170.
- Csengeri János 1881. A körülírt igeragozáshoz. *Magyar Nyelvőr* 10/5: 213–215.
- Finály Henrik 1888. *Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből*. Budapest: Franklin. 123–127.
- Honti László 2013. Meg van írva! In: Fóris Ágota (szerk.), *Magyar Nyelvtörténeti Tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan.
- Horváth János 1948. Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól. *Magyarosan* 17/1: 3.
- Horváth Mária 1968. Megfigyelések az orvosi nyelvhasználat köréből. *Magyar Nyelvőr* 92/3: 275.
- Joannovics György 1880. Hibás szók és szerkezetek. *Magyar Nyelvőr* 9/8: 362–364.
- Károly Sándor 1959. El van ázva..., el volt ázva... . *Magyar Nyelv* 55/4: 536–540.
- Kerényi Ferenc szerk. 2019. *Petőfi Sándor összes versei*. Budapest: Osiris.
- Keszthelyi Miklós 1908. Magyarázatok, helyreigazítások. *Magyar Nyelvőr* 37/8: 361–362.
- Klemm Antal 1917. A van és vannak ú.n. kihagyása. *Magyar Nyelv* 13/7–8: 269.

- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius Egyetem.
- Lőrincze Lajos 1978. Meg vagyon írva. *Élet és Irodalom* 12/9: 6.
- Lőrincze Lajos 1984. Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk? I. *Magyar Nyelvőr* 108/1: 35–48.
- Lőrincze Lajos 1984. Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk? II. *Magyar Nyelvőr* 108/3: 273–288.
- Lőrincze Lajos 1985. Hogyan vitázunk, hogyan vitázzunk? III. *Magyar Nyelvőr* 109/1: 16–23.
- Péter János 1893. Az igenevek használata. In: *A Gyulafehérvári Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1893–1894. tanévről*. Gyulafehérvár: Püspöki Líceum.
- Rácz Endre 1976. Anyanyelvünk új szófüzési, mondatszerkezeti jelenségeinek bemutatása, értékelése. In: Gértsy László (szerk.), *Mai magyar nyelvünk*. Budapest: Akadémiai.
- Simonyi Zsigmond 1892. *A magyar határozók*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Simonyi Zsigmond 1907. Írva van, írva volt, írva lesz. *Magyar Nyelvőr* 36/9: 385–397.
- Szabadi Béla 1953. Szenvedő igék, szenvedő magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 77/5–6: 357–361.
- Szabadi Béla 1959. Szenvedő igeragozás, szenvedő mondatszerkezet. In: Lőrincze Lajos (szerk.), *Iskolai Nyelvművelő*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szepes Gyula 1972. A lenni + -va, -ve igeneves szerkezet funkciói. *Magyar Nyelvőr* 96/4: 404–414.
- Szepes Gyula 1978. A lenni + -va, -ve igeneves szerkezet csonka változatai. *Magyar Nyelvőr* 102/3: 277–287.
- Szepes Gyula 1980. A „tötö” nyelv járványa. *Magyar Nyelvőr* 104/1: 16–28.
- Szepes Gyula 1983. A „tötö” nyelv vitája. *Magyar Nyelvőr* 107/3: 257–258.
- Szepes Gyula 1986. Nyelvi babonák. Budapest: Gondolat.
- (<https://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm#1> Utolsó internetes elérés: 2022. november 15. – T. Cs.)
- Szinnyei József 1933. Üzenetek. *Magyarosan* 2/5–6: 57–59.
- Tompa József 1964. Németh László: A kísérletező ember. *Magyar Nyelvőr* 88/2: 216.

Tompa József 1981. Anyanyelvünk védelmében. *Magyar nyelvőr* 105/2: 165–180.

Zolnai Gyula 1897. Vegyesek. *Magyar Nyelvőr* 26/9: 472.

Zsirai Miklós 1934. Zöldre van a rácsos kapu festve.... *Magyarosan* 3/5–6: 86–87.

Forrásjegyzék I.

Almásy János 1906. *Magyar nyelvgyakorlatok példatára. Különös tekintettel a helyes beszéd, helyesírás és fogalmazás elsajátítására. Az elemi népiskolák VI. osztálya és az ismétlő iskolák számára.* Budapest: Lampel.

Balassa József 1943. *A magyar nyelv könyve.* Budapest: Dante.

Weszely Ödön 1897. *Stilisztika. Polgári iskolák és felsőbb leányiskolák számára. 2. kiadás.* Budapest: Lampel.

Weszely Ödön 1906. *Magyar nyelvi gyakorlókönyv az elemi népiskolák ötödik és hatodik osztálya számára.* Budapest: Lampel.

Forrásjegyzék II.

Barna Jónás – Sretvizer Lajos 1894. *Magyar nyelvkönyv. Különös tekintettel a helyesírásra és fogalmazásra. Az elemi népiskolák III. osztálya számára.* Budapest: Dobrowsky és Franke.

Ember János – Kozma László – Somogyi Béla – Szöllősi Jenő 1906. *Magyar nyelvkönyv. Nyelvtani példatár a helyes beszéd és helyesírás, valamint a fogalmazás elsajátítására. Az elemi iskolák II. osztálya számára. A népiskolai új tanterv szerint.* Budapest: Lampel.

Führer Ignác – Schön József 1880. *Módszeres nyelvtani példatár számos feladványokkal. A népiskolák IV. osztálya számára mondattani alapon.* Budapest: Franklin.

Füredi Ignác 1882. *Új magyartalanságok betűrendben: Egyszersmind helyes magyarságra vezérlő nyelvkalauz. A legújabb nyelvészeti vizsgálódások alapján.* Budapest: Nagel.

Füredi Ignác 1887. *Rendszeres magyar nyelvtan antibarbarussal s rokonértelmű szókkal. Polgári iskolák és tanítóképzők használatára. 3. kiadás.* Budapest: Lauffer.

Fuchs János – Szép József 1881. *Magyar olvasókönyv nyelvtannal és jegyzetekkel a népiskolák 3. osztálya számára különös tekintettel a városi viszonyokra.* Budapest: Lampel.

Gergelics József 1898. *Magyar nyelvgyakorló-könyv. A helyes beszéd és helyesírás elsajátítására fogalmazási gyakorlatokkal. Az elemi népiskolák II. osztálya számára. Schultz Imre népiskolai olvasókönyveihez alkalmazva.* Pozsony: Stampfel.

Keményfy K. Dániel 1910. *Stilisztika olvasmányokkal a polgári leányiskolák III. osztálya számára.* Budapest: Lampel.

Komáromy Lajos 1890. *Magyar nyelvtan. Gyakorlati oktatás a helyes beszéd, helyesírás és fogalmazás elsajátítására. Az elemi népiskolák III. osztálya számára.* Budapest: Singer és Wolfner.

Kozma László 1906. *Magyar nyelvkönyv. Nyelvtani példatár a helyes beszéd és helyesírás, valamint a fogalmazás elsajátítására. Az elemi iskolák 2. osztálya számára.* Budapest: Lampel.

Maurer Mihály 1911. *A helyes magyar beszéd és írás gyakorlókönyve. Az elemi népiskolák II., III., IV., V. és VI. osztálya számára.* Temesvár: Polatsek.

Mártonfy Márton 1877. *Magyar nyelvtan. A gymnasiumok, reál-, polgári- és felső népiskolák 1. és 2. osztálya számára.* Kassa: Kosch és Scharf.

Mártonfy Márton 1892. *Magyar nyelvtan. Olvasmányokkal, gyakorlatokkal és ismétlő kérdésekkel. Az elemi népiskolák felsőbb osztályai, ismétlő- és ipariskolák számára.* Kassa: Maurer.

Mártonfy Márton 1895. *Magyar nyelvtan. Olvasmányokkal, fogalmazási gyakorlatokkal és ismétlő kérdésekkel. Az elemi népiskolák V. és VI. osztályai számára.* Budapest: Méhner.

Medgyesi Marida 1939. *Magyar nyelvkönyv. A liceumok I-II. osztálya számára. Nagy J. Béla rendszeres magyar nyelvtanának felhasználásával.* Budapest: Királyi Magyar Egyetem.

Nánay Béláné 1945. *Helyes magyar beszéd, helyes magyar írás. Az elemi népiskolák II. osztálya számára.* Debrecen: Városi nyomda.

Névy László 1872. *Az írásművek elmélete, vagyis az irány- költészet- és szónoklattan kézikönyve. Iskolai és magánhasználatra. 2. kiadás.* Pest: Ráth Mór.

Ponori Thewrewk Emil 1873. *A helyes magyarság elvei.* Budapest: Athenaeum.

Rákos István 1927. *A magyar beszéd könyve. A fővárosi elemi iskolák 4. osztálya számára.* Budapest: Kalász.

Riedl Frigyes 1888. *Rhetorika és retorikai olvasókönyv*. Budapest: Lampel.

Simonyi Zsigmond 1879. *Antibarbarus. Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke a megfelelő helyesek kitételével, egyszersmind a magyar nyelv főbb nehézségeinek magyarázata. Gyakorlati kézikönyv mindazok számára, kik magyarul írnak és tanítanak*. Budapest: Eggenberger.

Simonyi Zsigmond 1914. *Helyes magyarság. A magyaros stílus kézikönyve*. 3. kiadás. Budapest: Singer és Wolfner.

Szarvas Gábor 1873. *Kis magyar nyelvtan. Szarvas Gábornak a Magyar Akadémia által koszorúzott igeidőivel. A népiskolák 3. vagy 4. osztálya használatára*. Eger: Érsek-Lyceum.

Veress Ignác 1887a. *A magyar igenév, a magyar név- és igejelző használata*. Nagyszeben: Reissenberger.

Veress Ignác 1887b. *A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen*. Nagyszeben: Reissenberger.

Weszely Ödön 1900. *Módszeres magyar nyelvtan mondattani alapon. Mártonfy Márton nyomán a középiskolák, polgári iskolák és felsőbb leányiskolák 1. és 2. osztálya számára*. 3. kiadás. Budapest: Lampel.

Függelék

- 1.) „Mind új meg új bizonyság, hogy benszülött magyar volta nagyon is kétes” (Finály 1888: 124).
- 2.) „Ha idegen jövevény is, ha nincs is szüksége rá a nyelvnek, és ennél fogva nincs is joga a szereplésre, hadd maradjon meg mint fényűzési czikk azoknak a számára, akik azt hiszik, hogy nem lehetnek el nála nélkül, vagy legalább abban a csalódásban élnek, hogy evvel a facsaros idommal szebb és jobb ízű az irányuk” (Finály 1888: 125).
- 3.) „»Gvadányi... Fortunatus s mit én tudom miféle apróság... az egész városban *fel lett kutatva, elkölcsönözve és megéve* (Arany Önéletr.). Nem *lett felcsúfolva* fenhéjazó reményeiben (Jókai: Enyém t. e.13:144). *Le lesz törölve* e szenny majd általad (Kaz. episz. Vitkovicsához 3). Ez sohasem esik botlások nélkül, de a botlás *el lesz felejtve* (Kaz. Pályám eml. 39). *Meg lesz tartva* szentül (Sárosy: Arany tromb. 4. én.). A kibújt szög *le lesz hajtva*, mert csak így tartja meg a patkót a patán (Hermán D. MNy. 2: 247)«” (Simonyi 1907: 390).
- 4.) „»A rendőrség azonban megtudta az esetet és Sch. *el lett fogva*. (R. 220. sz.) A király a német követségi palotába kocsizott, hol kényelmes szállás *lett berendezve* számára (R. 233. sz.) Ezzel aztán *ki lett merítve* a programm. A Th. által alapított történeti díj, mely minden harmadik évben *lesz kiszolgáltatva*, H. H.-nek jutott« (P. N. 221.)” (Barkász 1874: 491).
- 5.) „»alig mondta ki, mindjárt úgy *tele lett (telve lett)* az asztal mindenféle étellel-itallal« (Arany L. 222. 1). Azaz egy pillanat alatt megtelt. (...) *meg lett szántva* a föld, hogy jobban se kellett (u. o. 236. 1.), azaz a megszántottság állapota bekövetkezett. Ezért mondhatja Arany is az Öreg Toldiról: »*öltözködve* igen hamar *fel lett*« — egészen helyesen, t. i. az a pillanat igen hamar beállott, bár nem igen vártuk volna” (Csengeri 1881: 213–214).
- 6.) „Hanem épen az effélék mutatják, mennyire elterjed egy-egy korcsszülött a hírlapirodalom útján. Magam is gyakran hallottam egy tudákos ismerősömtől: *el lett téve, meg lett csinálva* stb. A szegény azt hitte minden felvilágosításom mellett is, hogy ezek valami választékos kifejezés módok, mivel az újságok is annyira használják” (Péter 1893: 79).
- 7.) „Kétségtelenül helytelenek, visszaszítók a *lesz, lett* igealakokkal szerkesztett -va, -ve képzős kapcsolatok, ilyenek pl.: »az ára holnap *lesz kifizetve*«, »ha a rendelet *végre lesz*

hajtva«, »ízletes ételek s italokról *gondoskodva lesz*«, »*meg lett neki mondva*«, »számfajtvá lett« stb.» (Zsirai 1934: 87).

- 8.) „Mindenkor hibás a határozó igenév a *lesz* vagy *lett* igével kapcsolatban. Pl. »Az indítvány *el lett fogadva*«. »X. Y. alkalmasint *meg lesz választva*«. Helyesen: »Az indítványt *elfogadták*«" (Magyarosan 1939: 208).
- 9.) „a) A természettől adott, a természet működéséből keletkezett, vagy a tárgy természetében rejlő állapot.
b) Bizonyos cselekvés bevégezéséig tartó, azzal gyakran egy idejű, ahhoz fűződő állapot. Ilyenkor a kérdésben forgó alak rendszeren leíró.
c) Oly bevégzett állapot, mely az eléadott cselekvésnél vagy a beszélő idejénél nem sokkal előbb keletkezett.
d) Az eléadott dolgoknál sokkal előbb — vagy rég bevégeződött cselekményből keletkezett, a beszélő idejében már közönségesen ismert, köz állapot.
e) Jövőben bevégzett állapot" (Barkász 1874: 486–489).
- 10.) „az állítmány nem a cselekvőt akarja feltüntetni, hanem azt az állapotot, mely a cselekvés megszűntével előáll, nem is múltnak érezzük, hanem jelennek; azt érezzük, hogy mi a cselekvés eredménye" (Péter 1893: 78).
- 11.) „Itt aztán szinte esetenként kell mérlegelnünk, válogatnunk az igeneves vagy igés szerkesztésmód között" (Károly 1959: 539).
- 12.) 1. állapotjelölés, illetve állapotváltozás jelzése, pl. *meg volt fázva*, *el van törve*,
2. befejezettség, eredmény jelölése, pl. *le volt írva*, *ki van javítva*,
3. a személytelenség, illetve általános vagy határozatlan alany kifejezése, pl. *el lesz intézve*, *meg van terítve*,
4. a cselekvés intenzitásának a kiemelése, pl. amit én csinállok, az *meg van csinálva*; akit az Isten ver, az *meg van verve*,
5. tömörítő árnyalás, pl. a szeme vörösre *volt sírva*, a csalódottság az arcára *volt írva*,
6. a cselekvés befejezettségének és egyben a cselekvő személyének a kifejezése, pl. tíz perc múlva elkészülök a mosással: már *be vagyok áztatva*; telefonálhatsz taxiért, teljesen *be vagyok pakolva*,
7. a mozgás befejezettségének a jelölése, pl. ezt az almát ott találtam a fa alatt, *le volt esve*; sokáig kerestem, amíg megtaláltam: egy bokor mögé *volt bújva*,
8. testhelyzet, biológiai állapot szemléltetése, pl. *meg van halva*, *le van fekve*,

9. állandósult kifejezések, pl. *adva van egy derékszögű háromszög, napjai meg vannak számlálva* (Honti 2013: 260).

- 13.)** „A nyelvi mítoszok – akár csak az egyéb mítoszok – befolyásolják a hétköznapi beszélők viselkedését (mindenekelőtt, de nem kizárólagosan nyelvi viselkedésüket), ennél fogva nyelvi változások megindulásához vagy megerősödéséhez is hozzájárulhatnak” (Lanstyák 2014: 81).